

ԴԵՐԵՆԻԿ ԴԵՄՈՒՅՅԱՆ

ՆՐԱՆՑ ԺՊԻՏԸ

1. ՍԱԹՈՆ,
2. ԱԲԴՈՒԼ,
3. ՄԵՐԿԵ,
4. ԿՈՆԴՈՒԿՏՈՐ,
5. ԿԵՐՔԸ,
6. ՆԱԳԻՋԸ.

891.90

7--35

ԴԵՐԵՆԻԿ ԴԵՄՈՂՅԱՆ

ՆՐԱՆՑ ԺՊԻՏԸ

1. ՍԱԹՈՆ,
2. ԱՐԳՈՒԼ,
3. ՍԵՐԿԵ,
4. ԿՈՆԴՈՒԿՏՈՐ,
5. ՎԵՐՔԸ,
6. ՆԱՐԳԻՋԸ.

891.99

7-35

17 9 NOV 2011

891.99 4r
17-3-5

ԴԵՐԵՆԻԿ ԴԵՄՐՁՅԱՆ

ՆՐԱՆՑ ԺՊԻՏԸ

1. ՍԱԹՈՆ, 2. ԱՐԴՈՒԼ, 3. ՄԵՐԿԵ,
4. ԻՐԵՐ, 5. ԿՈՆԴՈՒԿՏՈՐ, 6. ՎԵՐՔԸ

№ 17.

„ՇԵՐՄԵՍ“ ՀՐԱՏԱՐԱԿԶՈՒԹՅԱՆ

ՅԵՐԵՎԱՆ — 1929

ՏՊԱՐԱՆ ՀԵՐՄԵՍ
ՀՐԱՏԱՐԱԿԱԾՈՒԹՅԱՆ,
ՄԱՐՔՍԻ ՓՈՂ. № 29
ԳՐԱՌԵՊ. № 2086բ-
ՏԻՐԱԺ 1200

828353

Մաթոն Կոտայքի գյուղերից Յերևան դա-
ռով վարձվեց մի խորհրդային ծառայողի ընտա-
նիքում աան աշխատակից: Զահել աղջիկ եր,
մազերը գզգզված, շորերից ծլանդները կախ:
Խիստ հայացք ունեք, բայց ներքուստ հանդարտ
եր, բարի:

Ծառայողի ընտանիքը բավականին խստա-
պահանջ մարդիկ էին: Բավական էլ շատվոր:
Ինքը՝ աեխնիկ Սմբատյանը, կինը՝ աեիկին Ան-
նան», աղջիկները մեծ ու կրտսեր և փոքրիկ
Կոլյան:

Հյուրեր շատ էին լինում և հաճախ. այն-
պես վոր՝ Մաթոն հենց սկզբից գործից աչք չեք
բաց անում: Յերք դուրսն իք նման բան անող
աղջիկները նրան հարցնում էին.

— Գործդ վննց ա, աղջի:

— Շատ ա, — պատասխանում եք Մաթոն,
և ափելացնում — դե, աուն ա, վննց կարա գործը
շաա չլինի: Գեղում քիչ ա:

Սաթոն այդպես էլ նայում եր գործի վրա, վոր գործը կա, կա ու կա—գետի պես գայլոս է, լցվում, իսկ դու պիտի կանգնես ափին անդադար ջուրը քաշես: Գործը վերջ չունի:

Առավոտը վաղ կոշիկներ սրբել, թեյ պատրաստել, գնալ հացի հերթի, գնալ Գյուղկոտոպ պանրի, յուղի, մեղրի, շուկա՝ մթերքի: Ապա սենյակներ մաքրել, ճաշին հսկել, աման լվալ, հետո ելի թեյ, ընթրիք... Հյուրերը յեկած ժամանակ էլ մինչև կես գիշեր սպասել, վոր ընթրիքը վերջանա, հյուրերը գնան...

Սա անտանելի յեր Սաթոյի համար: Նա, վոր սովոր եր գյուղում հավերի հետ քնել, արլորի հետ զարթնել՝ նստում եր խոհանոցում և գլխով «տանձ կշռում»: Քնում եր և իսկույն յերազ տեսնում—իրենց գյուղն է, գետափը՝ ուռիների սովերներում հավաքված են իր ընկերուհիները: Ինքը նստած է գետափի քարին, ջուրը վշռում է, թշնջում: Ընկերուհիներն իրեն շրջապատել՝ ծիծաղում են. «Աղջի Սաթո, ջուրը թափվեց, իջեցրու, իջեցրու»: Սաթոն ժպտում է միայն. «գետի ջուրը վճնց կիջեցնեն»:

— Աղջի, քեզ հետ եմ, է, թափվեց, իջեցրու:

Սաթոն աչքերը քաց է անում:

Վոչ գետ, վոչ աղջիկներ: Չարացած տիկին

Աննան է, կողքին կերոսինկի վրա թափվող թեյամանը: Կրակը բարձրացել է:

— Քնում ես, ինչպես կարելի յե, աչքդ վրան պահի, — գոռում է տիկինը:

Սաթոն վեր է թռչում, ամոթխած ժպտում և աչքերը արորելով իջեցնում կերոսինկան: Թեյ է պատրաստում, վոր պիտի խմեն ընթրիքի վրա: Կես գիշերն անց է, հավերը խոսում են արդեն:

«Տնաշենները յերբ են քնում» — մըթմըթում է քնաթաթախ Սաթոն և կոնատակը քորում: Իսկ ներսից լսվում է խորհրդային ծառայող ժորժի աքլորային ձայնը:

— «Ռոռաս-կա ժիտե վի-յեեյ...»:

Սաթոն ձեռը կոնատակին քնում է և գլուխը կշռում, վեր թռչում, կրկին քնում:

Այսպես ծանր է գիշերը: Իսկ ցերեկները վոչինչ, տանում է: Սիրում է գործ անել: Առողջ է, յեռանդուն, բարեխիղճ:

— Թշերից արյուն է կաթում, — ասում է տիկին Աննան՝ կարծես հանգիմանորեն:

Սաթոն առավոտից մինչև գիշեր տանն է, տան գործում. նա վոչ մի տեղ չի գնում:

Դուրսն ով էլ ունի վոր: Իրենց գյուղից մեկը հազիվ պատահի, վորին խնդրի շատ բարև տանել նանին:

Մի անգամ, փողոց գնացած ժամանակ, ուշացավ: Տիկին Աննան խիստ հանդիմանեց.

— Փողոցներում ի՞նչ բան ունիս: Գործդ տանն ե, յեկ տուն:

Յեվ Սաթոն մտում եր տանը՝ անգամ այն ժամանակ, յերբ մի ժամ պարապ եր:

Այն ժամանակ ել գբաղեցնում եր փոքրիկ Կոլյային, վոր նրան ձի արած, նստում եր վզին, ստիպում իրան ման ածել պատշգամբում:

Մի ուրիշ անգամ ել Սաթոն հրաման ուղեց կինո գնալու:

— Ո՛վ ե տանում, — անհանգստացավ տիկին Աննան:

— Յես, բիլեթ առա:

— Ո՛վ սովորեցրեց տեղը, — գոչեց տիկին Աննան, կարծես հանցանք եր գործված:

— Ծանոթ աղջկերքը:

— Ծանոթ աղջկերքը թող իրենք գնան: Դու փող ունիս՝ պահի քեզ համար, գյուղ կուղարկես: Հարկավոր չե, ել չգնաս:

Սաթոն խոստացավ և գնաց կինո:

Յերբ Սմբատյանը յեկավ տուն և ուղեց ծխախոտ բերել տալ՝ ասացին, վոր Սաթոն կինո յե գնացել:

— Աչքներս լնւյս, — մրթմրթաց Սմբատյանը, — հը՛մ, հը՛մ...

— Մենք նստենք տանը, քոծը գնա կինո, — նկատեց մեծ աղջիկը և քմծիծաղ տվեց:

— Կինոն դեռ վոչինչ, յեթե դուրսն իրավունքներ-բաներ չսովորի:

Այնուհետև Սաթոն փողոց գնալ գալով՝ բերում եր ականջն ընկած ամեն տեսակ խառն խուռն տեղեկություններ, լավ ել չհասկացած:

— Կին-բաժնի հրահանգչուհի յե:

— Ո՛վ ե «հրահանգչուհի...» — դեմքը կոկիկ ծամածռում ե տիկին Աննան և աչքով անում մեծ աղջկան:

— Ընկեր Ասլանյանը: Երթում ե մեր գեղաբենքը կազմակերպելու, — ասում ե Սաթոն միամիտ զբույցի ձայնով:

Նրա անսպասելի բառարանը զվարճացնում ե տանեցիներին:

Նրանք իրար են նայում կոմիկ լրջությամբ և քթների տակին ծիծաղում:

— Ասում ես հրա-հանգ-չուհի յե, ելի, — ան-նկատելի հեգնում ե տիկին Աննան, — լավ, ի՞նչ ե անում գյուղում:

— Կանանց անգրագիտությունը վերացնում ա, — պատասխանում ե Սաթոն կոտրած ժպիտով:

Բոլորը ծիծաղում են: Ծիծաղում ե և ինքը՝ Սաթոն՝ մասամբ իր անսովորության, մասամբ ել հենց իր գործածած բառերի վրա, վոր իր ել

ծիծաղը բերում են: Խորթ է նոր բաների մասին խոսելը:

Մի որ ել հացի գնալով ուշացավ:

— Վնասեղ եյիր, — խեթեց տիկին Աննան:

— Պրոֆմիություն եյի գնացել: Ասում են՝ պտի մանես պրոֆմիությունը:

— Ը՛ր՛ — կծեց լեզուն տիկին Աննան և հազիվ լսելի մումուաց:

— Եղ եր պակաս:

Սաթոն կողքանց մտիկ տվեց տիկնոջն ու վրա ընկավ իր տմաններին, սկսեց արագ-արագ լվալ:

— Ե՛ լավ, ինչի՞դ ե պետք պրոֆմիությունը, — փորձեց տիկին Աննան:

— Ի՞նչ իմանամ, ասում են՝ հմի ամեն աշխատանք անող պիտի գրվի:

— Միալ են ասել: Կուզես կղբվես, կուզես վոչ:

— Չեմ իմանում, ընկերուհիներս տարան:

Տիկին Աննան անհանգստացավ: Ճաշին հայտնեց Սմբատյանին: Լուրը մեծ անախորժությամբ ընդունվեց աղջիկների կողմից:

— Հիմի կնստի մեր շինքին: Ժամով կաշխատի, հանգստյան որ կուզի, ժողով, կոլլեկտիվ, նորմա, լիկվիդացիա: Գտանք գլխացավանքը:

— Բան, մենք կդառնանք քոծ, նա՛ տանտիկին, — ասաց տիկին Աննան:

Մի քանի որ հետո Սաթոն բոլոր ձեռակառույթյուններով մտավ պրոֆմիություն:

Այդ որը ճաշը վերջացավ տխուր լուծյամբ: Սմբատյանը «հը՛մ, հը՛մ» արավ և ծխախոտը վառեց:

— Ի՞նչ կհրամայես անել, — ձեռները շոկով յեղրակացրեց նա. — «Աշխատանքի կոմիտաբիատ», «պրոֆեսիոնալ շահեր», «բանվոր ուժի կազմակերպություն»...

— Յեվ... գեղացի Սաթո՞ն, — ծիծաղեց կրտսեր աղջիկը:

— Սո՛ւս, — արեց տիկին Աննան, — «յեկավ» ներս մտավ «կազմակերպված» Սաթոն ափսոսները տանելու: Բոլորը լուռ նայեցին նրան և նոթերը կիտած տվին իրենց ափսոսները:

Դեպքն անախորժ եր: Չեռաց ամեն ինչ փոխվեց: Սաթոն դառավ դեմք, Ֆիզուրա, վորակ: Կարծես յերկաթը փոխվեց պողպատի՝ կորցնելով հին հատկությունը: Սաթոյի գիմագծերն անգամ արտահայտություն ստացան: Կոպիտ հոնքերի արանքում կամքի՛մի շեշտ գծագրվեց՝ տանեցիկների համար խիստ անդուրեկան: Յեվ այդ նախկին բարեխիղճ, աշխատող և աշխարհից անտեղյակ Սաթոն, վոր իբառույց, գյուղական բազուկներով սրբում, լվանում, յեվում, խոհանոցից ներս եր բերում

սխորժ, հաճույք, հարմարություն, վորը չեք հիվանդանում, չեք տնքում, միշտ պատրաստ եք վազելու, բժշկի, դեղի, մթերքի, լուրի, անգիտակ իր արժեքին, իրավունքներին, ահա այդ Սաթոն հիմի քաղաքացի յե, կազմակերպված մարդ...

Բայց վերջիվերջո հաշտվեցին «աղետի» հետ: Նոր հարմար աղջիկ չկար, յեղածներն ել կամ «գող» եյին, կամ «ծուլ»:

Սաթոն որինակելի յեր, ժիր, բարի: Յեվ, վերջապես, լիկվիդացիոնի հարց կար...

Նրան թողին իրենց մոտ և սկսեցին զգուշ լինել: Ծանր եր այդ «զգուշ»-ը, բայց ելի լավագույնն այդ եր:

Շուտով դրությունը լրջից փոխվեց նաև կոմիկականի. Սաթոն սկսեց տերմինների անխընա կոտրուք:

«Քաղաքի մաշտաբով հաց ա յեկել»:

«Կանանց որն այս տարի նոր տեմպով պախանեն»:
«Հարյուր տոկոսով ասում եմ, վոր ճիշտ ա»:

Ծիծաղու մեռնում եյին...

Յերբեմն ել, թեյին կամ ճաշին, Սաթոն մտում եր սեղանատանը կանգնած և սկսում պատմել պրոֆմիության գծով տարած աշխատանքների մասին: Լավ չեք մարսել կազմակեր-

պության արտաքին ձևերը, բայց ներքին եյությունը ընազդով ըմբռնել եր:

Պոսում եր այլևս ազատ, խտիր չդնելով իր և տանեցիների մեջ: Շուտով սկսեց խառնվել նաև Սմբատյանի և հյուրերի խոսակցությանը: Ընդհատում եր նրանց և, չնայած վոր հյուրերը նրան չեյին հարցնում, սիրում եր իր սեփական բացատրությունները տալ: Բացատրում եր յերկար, դժվար եր նրան ընդհատել: Սաթոն հարկադրում եր իրեն լսել՝ թեկուզ արտաքին քաղաքավարությամբ:

Մի անգամ ել կարծիք հայտնեց.

— Ուսումնականների գործն իհարկե դժվար ա, ամա բանվորի ու գյուղացու գործին չի հասնի. սրանք վոր չլեն աշխարք չի ապրի:

— Ուրեմն ուսումը վոչինչ, իշի գլխի պե՞տ ապրենք, ուսումնականներին ջո՞ւրն ամենք,— տաքացավ Սմբատյանը, ինչ վոր ներքին կուտակված թույնեք ժայթքելով:

— Ինչի հմար,— խոսեց հանդարտ Սաթոն,— ուսումը լավ բան ա: Այ են ել ձեռք կբերենք ու ամեն քան կթամամի:

— Ձեռք կբերեք եղպես շուտ, այ, չե՞մ դիտում:

Սաթոն անխոով ամանները դուրս տարավ: Նա լավ ել չեք հասկանում տնեցիների չաբության պատճառը:

— Այ, եզպես ե. գլուխները լցնում են ու
բաց թողնում: Ի՞նչ կարող ես խոսել սրա դեմ,—
ասաց Սմբատյանը ծիսելով:

Մի յերեկս Սաթոն շատ ուշացավ: Գնացել
էր ժողով: Տիկին Աննան պատվիրել էր, վոր
չուշանա: Բայց ուշացավ և ուշացավ այն ժա-
մանակ, յերբ լվացքը կիսոված էր կիսայվա,
ջրմուղի ջուրը կտրվել, հացի մեծ հերթ կար:
Միաժամանակ յերեխան ել նոր էր առողջանում
պետք էր դեղի գնալ:

Սա արդեն հանդգնություն էր: Տիկին Ան-
նայի տան հիմքերը խախտվում էին:

— Քո՞ չի, այլ իշխանուհի: Քանի գնաց՝
չբացավ,— գոչեց տիկին Աննան գայրացած,—
յես անկարող եմ այսպես ապրել: Թող գա՛ ցույց
կտամ ժողովը:

— Ծառան ծառա չի,— նկատեց մեծ աղջի-
կը,— ապերախտ խող, հին վերարկուս ել տվի՝
թե խելոքանա:

— Թող գա տուն՝ գուրս կանեմ, կասեմ՝
ջհանդամվիր ուր ուզում ես,— վճռեց տիկին
Աննան:

— Հը՛մ, հը՛մ,— արեց Սմբատյանը և սկսեց
չվացնել:

Յերեկոյան թեյն ուշանում էր, հաց չկար
դեղ էր պետք յերեխայի համար, լվացքն անա-

խորժ բուրմունքով սպասում էր լվացարար
ձեռքի: Հարեաններն ել ջուր չունեյին: Սարսա-
փը տիրեց ընտանիքին:

Տիկին Աննայի կրտսեր աղջիկը վերցրեց
փոքր վեդրոն և բարձրակրունկ քայլերով վեդ-
րոն շրջագդեստից հեռու բռնած՝ գնաց ջուր
բերելու, բայց իսկույն հետ դառավ: Չարացած
կանայք այնպիսի դժվժոց էյին բարձրացրել,
վոր Ֆիզիկական ուժ էր պետք նրանց միջից
ջուր հանելու համար:

— Հիմի ո՞վ ջուր բերի, ո՞վ հաց բերի, ի՞նչ
կրակ ու պատիժ էր,— սկսեց կատաղել տիկին
Աննան,— մարդ գնա եղ ժողովը, մազերը պո-
կելով տուն բերի, է՛:

— Հը՛մ, հը՛մ,— արեց Սմբատյանը և ժըպ-
տաց դառնազին,— եղ ո՞ւր գնացիր...

Վերջապես Սաթոն յեկավ: Նա լուրջ էր,
կենտրոնացած: Պատշգամբից բարձրացավ թե
չե՛ տիկին Աննան հարձակվեց վրան:

— Ինչո՞ւ ուշացար:

— Ձեկուցում կար:

— Բա մեր ջուրը, հացը, լվացքը:

— Յես ի՞նչ անեմ, ապասիր՝ կրի: Բա ժո-
ղով չգնամ:

— Ի՞նչ անեմ ժողովը՝ յես եստեղ սոված,
ծարավ:

— Եդ ա. ուզում ես՝ ուզի, ուզում ես՝ չես:

— Չեմ ուզում. եզուց գնահ իմ տանից:

— Շատ լավ, —ասաց Սաթոն հանդարտ և սկսեց իր գործը, կարծես բանի տեղ չդնելով սպառնալիքը:

Խլեց խոշոր վեդրոնները և պատըշգամբը դժբաղձաբացնելով վազեց ջրի: Շուտով կարմրած, առույզ, հևալով յետ դառավ, ջուրը կաթկթեցնելով: Ապա վազեց հացի և մի տասը բոպեյից բերեց լավ թխած անուշահոտ հացի բոքոնը: Մեռած տունը լցվեց ախորժ աշխուժով, դադարած կյանքը յեկավ լցվեց տունը: Մի փոքր անց՝ յերեկոն արդեն քաղցր սկսում էր հալվել դուրսը, բակում, սենյակում:

Ամեն ինչ խաղաղեց: Երեկտրական լույսը փոսկեզոծեց թեյասեղանն ու շուրջը շարված Մաբատյանի ընտանիքը: Թեյի թարմ բուրմունքը սլլում էր ոգի մեջ՝ հացի հոտի հետ: Տքամազբուխ յուճանները բացվեց: Մոռացան Սաթոյի արարմունքը և ատելության փուռը կտորվեց մի առ ժամ:

— Հը՛, հիմի դժուրս ես անում, — հարցրեց Մաբատյանը կնոջը՝ յետ նստելով աթոռին:

— Ախր վճնց եմ դուրս անում, — գանգատովել սկսեց տիկինը, — վճնց գտնեմ նորը, վճնց շոկեմ: Մենք սրա ձեռքին գերի յենք:

— Հը՛մ, բա վճնց գիտեիր... ինչ ենք մենք...

Մաբատյանը վեր կացավ, մտեցավ նարդուն և փոքր աղջկա հետ սկսեց խաղալ: Մեծը նստեց դաշնամուրի մոտ և մատները սահեցնելով ծայր տվեց Շոպենի սոնատին: Տիկին Աննան գնաց խոհանոց:

Հենց ներս մտավ լվացքի թանձր գոլորչին անախորժ համբուրեց նրա այտերը:

Սաթոն լվացք եր անում: Բարկացած էր, բայց գուսպ: Միայն ջլապինդ մատները խլելով սպիտակեղենը ուժով խեղդում էյին տաշտի մեջ:

Քաղքենի «տիկինը» կանգնեց, մտիկ տվեց «յերեկվա» գյուղացու աղջկան, վոր գյուղից յեկավ, աճեց, բարձրացավ, և այսոր սկսել է հուպ տալ իրեն:

Ատելությամբ գիտեց նրան և լոեց: Սաթոն առողջ էր ինչպես կյանքը և իր աշխատանքով կյանքից բաժին էր շնորհում քաղքենի տիկնոջ:

Սա ճնշվեց, վախեցավ ծպտուն հանել, զգաց իր անպետքությունը և զգուշ, գող կատվի պես դուրս յեկավ խոհանոցից:

551828

Արդուլը Պարսկաստանից յեկել մտել եր
Յերեանի բամբակագործի գործարանը սե-բան-
վոր:

Հետը բերել եր մի յերիզավոր արախչին,
մի կավազույն ջվալ վերնաշապիկ, լախն թող-
կավոր կաշվե գոտի և իբ անողջակազմ հա-
սակը:

Գործը պարզ եր: Բաց անել մամլող մեքե-
նայի կափարիչը, բամբակի հակը հանել մեքե-
նայի միջից, Իբը քնկեր Անմադն ու Գրիգորը
կարում են հակը, իսկ Ռիզան մեկ-մեկ տանում
ե բարձում վագոնները:

Ութ ժամ եր գործը—վորոշ դադարներով
հացի ժամանակ, Արտաժամյան առանձին: Դա
մեծ տարբերութուն եր Պարսկաստանի տաժա-
նակիր աշխատանքների դիմաց: Ինչ ութ ժամ,
ինչ տասնինգ ժամ: Կյանքի կեսը յեղել ե
դաժանը խոնի բարեկեցության համար, մյուս
կեսն ել արտաժամյա դաժանք՝ վորպեսզի փրկի
իբ գժփարին գոյութունը մահի ճանկերից—այն
ել վերջն ելի խանի բարեկեցության համար:

Այստեղ գործն ուրիշ տեսակ եր: Նախ՝ նա
դաժանը չեբ—այլ աշխատանք: Ապա և այդ
գործը նրան բարեկամ եր և վոշ այնպիսի դա-
ժան թշնամի, վոր լլկում և, ծեծում, հյուծում,
տանում գերեզման:

Արդուլն հետևում ե բամբակի կյանքին:
Անա նա ջվալներով բերվում, թափվում ե գոր-
ծարանի բակը: Այնտեղից գործարանի մի ծայ-
րում ծծող մեքենան քաշում ե բամբակը դեպի
ջին մեքենաները, վորոնք բամբակը դատում են
սերմից: Մերմը գնում ե ներքև, իսկ բամբակն
ուրիշ բաժին, ուր մամլվում ե, հակ դառնում՝
պատրաստ՝ վագոնները բարձվելու:

Ռիզան ու մի ուրիշ բանվոր բամբակի հա-
կերը կրում են հա կրում վագոնները, սրանք
ել տանում են Լենինական, Մոսկվա:

Գուռում են մեքենաները ջիների բաժնում,
գրգռում: Բանվորները մեքենաների շուրջը
շտուտ են գալիս շարունակ, մի բան դրստում,
ատուգում: Նրանք միշտ լարված են, մի քիչ,
գրգռված, փշտա:

Սկզբում այնպես թվաց Արդուլին, վոր
բանվորներն իրար չեն սիրում: Նրանք վիճում
եյին, կովում իրար հետ, խոսվում, յերբեմն ել
գուռում իրար վրա, կոպիտ խոսքեր ասում—բայց
ղգում եր, վոր նրանք ելի ինչ վոր հաշտ են,

սիրում են իրար: Գլխավորը՝ հարազատ են իրար: Կան ծուլեր, գործալիքներ, սիմուլյանտներ—սրանցից մեկին հեռացրին գործից: Գրանց չեն սիրում, նախատում են, խրատում, ուղղում:

Սկզբում տարրերինակ բաներ շատ կային: Բանվորները՝ տերության գլուխ—լսել եր Պարսկաստանում, չէր հավատացել, անգամ ծիծաղել էր վրան—բայց յերբ յեկավ տեսավ վոր իսկապես այս յերկրի շահը, խաներն ու բեգերը ընկել, մնացել են մուշաները: Յեվ նոր յեկած ժամանակ խորթ ու խեթ եր պահում իրան: Ինչ գործ ունի սրանց հետ. կաշխատի, մի քանի թուման հետ կքցի, կգնա իրա համար տուն՝ Պարսկաստան:

Բայց հետո աննկատելի ընտելացավ—մնաց Վոչ վոք իրեն խորթ չեր նայում, ինքն ել մտեցավ:

— Մի վախի, Արդուլ—թակեց մի որ նրա ուսը ձեթի բաժնից քուսպ հանող Մարգարը, ձեթոտ, գվարթ կոմյերիտը—ես ամսոս համ ոտճիկդ ե ավելանալու, համ ել գնալու յես մի յերկու շաբաթ ման գաս:

Ու ձեթոտ բռունցքը քսեց Արդուլի այտին: Սա բռնեց նրա թևը ու մի հատ կատակով բամբեց գլխին:

Բայց Արդուլին դուր յեկավ այս հոգատար

խոսքը: Յեվ վճռաեղից Արդուլին ամենքը գիտեն ու առանց իր պահանջի վճնց են հոգում նրա մասին: Ինչպես ե, վոր հետաքրքիր են, գիտեն վաղորոք, թե յերբ ե գնալու հանգրսայան:

Ժողովներում նրանցից շատերին տեսնում եր Արդուլը, մենակ չեր խոսել—բայց տես իրեն ուշադրությունից չեն հեռացնում:

Այսպիսի բաներով նրա սիրտը տաքանում եր գործարանի վրա:

Ու մնաց: Պարսկաստան դառնալը հետաձգվեց:

Մի ժողովում ել նախապահը դիմեց Արդուլին:

— Հը՛, ինչ կասես, ընկեր Արդուլ, ինչպես անենք, գործից ուշացողներ կան, արտադրությունը տուժում ե:

Արդուլը մի քիչ շփոթվեց, բայց պատասխանեց.

— Գործից ուշացողը ո՛ւմ ա վնաս բերում—իրան: Մենք առաջ խանի ու բեգի գործն ենք արել ու չենք ուշացել, բա հիմի ամոթ չե՞ վոր մեր գործից ուշանանք:

Բանվորները չեյին սպասում այս խոսքը: Նրանք վոր ժպտում եյին՝ հիմա ազդվեցին, չըջացան.

— Իրուստ ա սսոււմ, Աբղուլը... Ամոթ,
խայտառակությունն ա, պետք ա վերջ արվի
ուշանալուն:

Յեվ Աբղուլը, վոր դեռ առաջներում դար-
մանում եր արտադրական հանձնաժողովի ընդ-
լայնած խորհրդակցություններէց, դրած հար-
ցերէց՝ կամաց-կամաց սովորեց, վոր—եւ ուրիշ
ինչ կերպ պիտի լինի,—գործարանը ուրիշ տեք
չունի, տերերը իրենք են, իրենք եւ պիտի հո-
գան նրա մասին:

Սովորեց նաև վոր այստեղ վոչ վոք սեփա-
կան գործ չունի, վոր մենակ հոգա: Այստեղ
բոլորը պիտի հողան: Իա անչափ հեշտ ե—վոր-
տեղից վորտեղ... Յեվ հետո՝ այստեղ վոչ վոք
այնպես անտեր չի գործի մեջ, ինչպես Պարս-
կաստանում, ուր՝ չոքեցի՛ր գործի մեջ, ըն-
կա՛ր—վերջդ ե, մեռի՛ր: Անա Պարսկաստանը:

Այստեղ ամբողջ գործարանը՝ բաժնակի
բաժնից մինչև ձեթի, սապոնի բաժինները,
գործարանի բակը ուրիշ մասերով մի ընտանիք
ե: Աբղուլն իրեն զգում ե մի մեծ տան գործի
մեջ, ինքն եւ այդ տան անդամը, ուր կաշխա-
տի, կապրի, կստանա իր բաժին կյանքը: Միայն
թե լավ աշխատի: Յեվ Աբղուլն աշխատում ե
ի՞նչպես չաշխատի: Սա եւ հո խանի կալվածքը
չե, այն կալվածքը, վոր հղիացնելով խանին՝

սովամահ եր անում մշակներին: Յեվ Աբղուլը
նոր հասկացավ, վոր ինքը այս յերկրում վոչ
թե ոտար չե, այլ և շատ բնիկներից ավելի հա-
րազատ ե:

Բայց սրանում նա համոզվում եր այն ո-
րերին, յերբ մասնակցում եր մի քաղաքական
ցույցի, բողոքի, տոնակատարության: Այստեղ
Աբղուլը նկատում եր շատ ուրիշ բաներ: Վոր
այս իրար հետ զգուզ անող բանվորները շատ
են կուռ միացած, նրանք կանգնած են դրսի
թշնամու դեմ՝ իր լսած Անգլիայի, Փրանսիայի
շահերի, խաների ու հարուստների դեմ:

Աբղուլը պարզ տեսնում եր, վոր այս իր
գործարանը կապված ե քաղաքի մյուս գործա-
րանների հետ, քաղաքինը մյուս քաղաքինի հետ
և բոլորի աշխատանքի արդյունքը մանր գետե-
րի պես հոսում, լցվում ե մի մեծ արդյունքի՝
ծովի մեջ և այդ ծովը պրոլետարական պետու-
թյունն ե:

Այդ ցույցերի ժամանակ Աբղուլն զգում ե,
վոր միլիոնավոր ձեռքեր բռնել են իրեն, բարձ-
րացնում: Աբղուլն եւ չի ընկնի, Աբղուլն եւ
մենակ չի:

Յեվ արդեն անցնում են մի քանի տարի—
Աբղուլը դեռ չի վերադառնում հայրենիք: Ու
միտք ել չունի կարծես:

Մի գիշեր Աբդուլը գարթնեց անսովոր ձայ-
ներից: Գլուխը բարձրացրեց բարձի վրայից,
ապահով դրեց: Ողի մեջ, բարձրում անհանգիստ,
գանգատավոր ձայներով կռուում էին կռունկ-
ները:

— Կռնու, կռնու...

Այսինքն գարունն յեկավ:

Այնպես անուշ էր այդ գանգատավոր ուրա-
խությունը Աբդուլի համար, վոր նա լցվեց ու
մրմնջաց.

— Ջան, ջան...

Յեվ իսկույն ջինջ պատկերացրեց իր հայ-
բենի գյուղը. ահա կարծես մտավ իրենց փողո-
ցը, ահա բաց է անում տան դուռը:

Միտքը մղկտաց: Աբդուլը չքնեց այդ գիշեր:

Այնուհետև քանի գարունը լցվեց Յերևանի
այգիներում, քանի փթթեցին ծառերն ու ծա-
ղիկները՝ Աբդուլն սկսեց հաճախ հիշել իր հայ-
բենի տունը, գյուղը:

Հիմի այնտեղ ծաղկում են այգիները, յերկ-
նակապուտի մեջ կրակների պես պլպլում են
վտակեշող ծիրանները, թավուտներում ծիծա-
ղում ազբյուրները և տերևների ու վարդերի ա-
բանքներում սահում նազելի դիմքեր:

Գնա արդյոք այնտեղ: Բայց իրեն ի՞նչ այդ
բուրբից: Այն այգիների և վո՛չ մի վարդը, և

վո՛չ մի բուռ անկյունը, և վո՛չ մի ժպիտը ի-
քենը չե:

Իրենն է միայն հողե յերկար պարիսպնե-
րից շատ դենը փշե դաշտի մեջ յերկու հողա-
թումբ, վորի տակ քնած է իր դեռագիթիթ Ֆաթ-
ման, իր տասներկու տարեկան Քյաբամի հետ:
Յերկունն էլ սովից բարակեցին, մոմի պես հալ-
վեցին, մինչև վոր մահը փչեց նրանց վրա և
յերկու վտիտ լույսերի պես մաբեց: Դա այն
դաժան տարին էր, յերբ մի կողմից խանը ցո-
րենը հավաքում էր ամբարում, մյուս կողմից
սովալլուկ ժողովուրդը կոտորվում էր փոքոց-
ներում, պատերի տակ, սողալով աներից դուրս,
վոր ներսը չմեռնի անոգնական: Յեվ Աբդուլի
վո՛չ մի բարեկամը, վո՛չ մի հարազատը չփրկվեց
մահից: Նա միայն փրկվեց՝ փախչելով գյուղից,
յերբ թաղել էր արդեն իր կնոջն ու վորդուն:

Ու քանի Աբդուլը սովորեց, ընտելացավ
զործարանի կյանքին, քանի թեթևացավ նրա
վիճակը, կարծես դուրս յեկավ խոտադաժան,
տատասկոտ անապատից՝ այնքան ավելի խորա-
ցավ նրա սրտում այս վերքը—սովամահ կի՛նն
ու վորդին:

Դադարի ժամերին, յերբ նստում էր հաց
ուտելու՝ սկսում էր մտածել, վոր այդ հացի
մի յերկու պատառը կարող էին փրկել նրանց

կյանքը: Ահա, հենց վոր նրանք մեռան սովից—
գանձեց նրանց փրկությունը: Հիմա հացն ել
կա, մարդկությունն ել կա: Յե՛վ յերբ հացն ել
կա ու մարդկությունն ել՝ չկա վոչ Յաթման,
չկա Քյարամը, յեղնիկի խոշոր աչքերով թախ-
ծալի Քյարամը:

Աբղուլի սիրտը ծակում ե մի խորին թա-
խիծ—և նա վեր ե թռչում:

Արգեն իսկ դորժի ել ժամ ե:

Դանդ, դրանդ, դղրում են մեքենաները,
փոկերը շաշում վեր սողում սլացիկ ոճերի նման:
Ներսը ջինների շուրջը պատում են Աբղու-
լի ընկերները՝ Գրիգորը, Սիսակը, Աբսաշը, Հայ-
բոն: Նրանք աշխատում են: Աբղուլն ել:

Բայց ավելի վճռական ոիթմով, հուժկու և
հաղթական աշխատում ե մեքենան.

— Դանդ, դրանդ...

Աբղուլը մտածում ե, մտածում և սկսում
յերգել: Յերգում ե խղիզացող ձայնով: Նրա
յերգը նման ե վիբրավոր կոունկի, վոր կոնկում
ե գանգատավոր շեշտերով: Կարծես այդ յերգը
պոկվելով Աբղուլի սրտից՝ կտրատում ե իր բու-
նը և նրանով թաթախված, արյունոտ թռչում
ողի մեջ:

Տխուր ե այդ յերգը հին դարերի նման:
Իա Պարսկաստանն ե—կուտակված վիշտ:

Յերգում ե Աբղուլը և ձայնը խառնում մե-
քենաներին:

Դանդ, դրանդ—զլում ե, կատաղում մեքե-
նան, խլացնում Աբղուլին: Կարծես չի ուզում
լսել նրան: Կանոնավոր, հաշված, հուժկու դղր-
դոցով սաստում ե Աբղուլին, ստիպում աշխա-
տել, լարվել, պայքարել, յերգել ուրիշ յերգ—
պայքարի ու հաղթության հավերժական յերգը:

Յե՛վ Աբղուլը տարվելով այդ դղրոցին՝
լռում ե ու սկսում ե ճիգ թափել: Հետո մոռա-
նում ե:

Մի որ ինչ վոր բանի համար գնացել եր
վարչության գրասենյակը: Այնտեղ նրան մի
տաս րուպե պահեցին:

Հանկարծ մի հարայ լսվեց գործարանի բա-
կից: Սուլիչը փոռնաց ժանգոտ ձայնով: Չարա-
գուշակ ազդանշան:

Աբղուլը դուրս թռավ գրասենյակից և վա-
զեց գործարանի բակը:

Բամբակի մամուլ-բաժինն այրվում եր: Աբ-
ղուլը շանթահարվեց—իբ բաժինը: Ել բան չըճի-
շեց՝ թռավ:

Մուխը դուրս եր վազում դռներից ու պա-
տուհաններից՝ սև ու յերկար մորուքը դուրս

քաշելով այնտեղից: Իսկ ներսից դաժանաժպիտ նայում եր բոցը: Նրա շեկ թևերի մեջ խլրտում էին բանվորների սիրուեռները, վոր փակվել էին բամբակի հակերի ու կույտերի հետև:

Վտանդը մեծ եր և սպառնում եր վոչ միայն գործարանին, այլ և անմիջապես այն բանվորներին, վոր ներսն էին մնացել փակվել քամբակների կույտերի մեջ: Հայանի չե մնացել էին հանգցնելու թե արգելվել էին այնտեղ:

Բանվորները կատաղի ողակով բռնեցին շենքի մուտքը: Նրանք շփոթված ու զայրացած՝ քլունգներով, բահերով հարձակվեցին հրդեհի վրա: Իսկ մի կատաղի հարձակում եր թշնամու վրա:

— Ո՛վ ե ներսը... ո՛վ ե ներսը:

— Գրիգորն ե, Ռիզան, Ահմադը...

— Ի՛նչ պրծեք, շուտ, շուտ, — գորգոռացին նրանք ու վազեցին ներս:

Բայց բոցերը լիզեցին նրանց, և նրանք ընկրկեցին:

Հանկարծ Աբդուլը մի ջվալով դեմքը վահանած ներս քցեց իրան: Բանվորները միաբերան գոռացին, բամբակի ծանր ծուխը իսկույն կլանեց նրան ու բոցերն սկսեցին համբուրել նրա դեմքը: Նա կորավ հակերի յետև: Հանկարծ ցավից ծղրտաց, ջվալը կպցրեց դեմքին ու թռավ բանվորներից մեկի՝ Գրիգորի վրա, վոր բամ-

բակի ծխից խեղդված, իրեն կորցրել՝ դեռ դեն եր զարկվում թռչունի նման: Նա ըստ յերևույթին խեղդվում եր: Աբդուլը խից նրա թևը և սկսեց զերպողւյն ճիգով քաշել նրան հակերի արանքից: Նա վոչինչ չեք լսում, չեք մտածում: Միայն մի բնագրական ուժ նրան մղում եր դեպի դուռը: Հանկարծ վոտը դեմ առավ մի հակի և նա վայր ընկավ: Գրիգորը խելահեղ բոթեց նրան և իրեն քցեց դրան մտա: Բանվորները դուրս քաշեցին նրան:

— Աչդուլը, Աբդուլը...

— Ծուտ, հասեք...

Գորգոռոցը սաստկացավ: Յեվ այդ բոպեյին, յերբ բանվորները ներս էին վազում և դուրս թռչում կրկին՝ կոմյերիտ Մարգարը կատաղի, վայրենի մի շարժումով, վոր նման բոպեններին ե միայն պատահում՝ թռավ ներս ու հարձակվեց Աբդուլի վրա, վոր դեմքն աշխատելով թագցնել հակերի արանքներում պարզապես կորցրել եր իրան: Ըստ յերևույթին նա փրնտում եր Ահմադին ու Ռիզային: Մարգարը շենչելով բամբակի ծուխը և այրվածքներ ստանալով գրաց, վոր նրանք արդեն այրված են: Հարձակվեց Աբդուլի վրա, խից նրա վոտը և սաստիկ թափով քաշեց դուրս:

— Տղերք, շլանգները, շուտ, այրվեցին — գոռում էին բանվորները:

Արդեն հրշջ հեղուկներն ու շլանգներն սկսեցին հանգցնել հրդեհը: Բանվորները քիչ-քիչ ներս խուժեցին՝ հաղթահարելով հրդեհին: Քայց նրանք ուշացել էին: Ահմադն ու Ռիզան այրվեցին: Ու մեծ դժվարությամբ հանգցրած հրդեհը չքանալով՝ թողեց իր ահուկի հետքը— ծխացող, թեժ առաստաղն ու հատակը, բամբակի սևամոխիր հակերը, վորոնց մեջ թաղված մթուժ էին Ահմադի ու Ռիզայի սև դիակները:

Յերբ փաթաթում էին Արզուլի այրվածքները՝ նա ավելի ընկերների ցավից եր ծղրտում քան գեմքի ու ձեռների վերքից:

Վիրավորներին՝ Մարգարին և մի քանի բանվորների բաց թողին ամբուլատորիայից՝ պատվիրելով ամեն ոք այցելել, իսկ Գրիգորին ու Արզուլին դրին հիվանդանոց:

Գրիգորի այրվածքները ծանր էին: Պակաս չեք և Արզուլինը: Նրանք գեռ յերկար պիտի պառկեյին:

Արզուլը ապաքինման մասին չեք մտածում: Նրան տանջում էին Ահմադի ու Ռիզայի սևացած դիակների պատկերը: Ու յերբ ախուր, պարապ, անկողնում պառկած նա մտածում եր նրանց մասին, զգում եր, վոր իր հին վիշաք՝ Փաթման ու Քյարամը՝ իրենց մոմեղեն զեմքերով ու յեղնիկի թախժոտ աչքերով՝ ընկզմեց

ավելի խորը, նրա վրա, նրա տեղ դրվեց նոր, ուժեղ մի վիշա՝ Ահմադն ու Ռիզան:

Միակ միթարությունը իր կողքին պառկած Գրիգորն եր, վորը թեև տնջում եր, բայց կյանքի եր զալիս «Ե՛հ, կյանք եր, ազատեցի»— մտածում եր Արզուլը: Ու մի ոք ել հարց ծագեց իր մեջ թե ինչ գործ ունեք Գրիգորը մամուլ-բաժնում, յերբ նա ջին մեքենաների վրա յե բանում: Այս միտքը կայծակի նման լուսավորեց Արզուլի աչքում մի ուրիշ բան, վոր նա չեք տեսել մինչ այդ:

— Արա, դո՛ւ ինչ բան ունեյիր մեք բամբակների մեջ,— հարցրեց Արզուլը Գրիգորին:

— Գոռոցներն իմացա՞ թո՞ւ ու...

— Հա՛, եղպես... լեզուն կծեց Արզուլը և լռեց:

Ապա հառաչեց հանգիստ ու խաղաղ և խանդաղատանքով մտիկ ավեց Գրիգորին:

Նրա սիրտը թեթևացած եր արդեն:

Յերբ կենտրոնից առաջին ներկայացուցիչներն յեկան գյուղ այնտեղի սակավաթիվ բայլընկերների հետ կազմելու գյուղի հեղկումը՝ նըրանց դիմավորող յերիտասարդների մեջ՝ ամենից առաջ կանգնած եր նա՝ ծերուկ Մերկեն:

Մերկեն չքավոր անզավակ գյուղացի եր, ապրում եր իր պառավի հետ: Նիհար, ճիւղ մարդ եր, փսրը մեջքին կպած, բայց նիզակի պես պինդ, ճկուն: Մի բանում միայն աչքի եր ընկնում շատ—արտակարգ ուրախ եր ու ժիր:

Ինչի՞ գնաց դիմավորելու, արդյոք ի՞նչ եր սպասում նա բայլընկերից—ինքն ել չգիտեր:

Յեվ մտքովն ել չեր անցնում պատկերացնելու թե ի՞նչ պիտի լիներ այն նոր կյանքը, վոր բերում էին նրան:

Թե քաղաքից յեկածները և թե դիմավորող գյուղացիները ու շ չղարձրին Մերկեյի վրա: Դե, գլուխը խառն ժամանակ՝ հվ պիտի զբաղվեր մի ծերուկով, վորին յերիտասարդները տա-

րորինակ մարդ էյին համարում, իսկ ծերերն ասում էյին:

— Յնգած ա:

Ու բանի տեղ չղրին նրան, վոչ ել նրա արթնացած հետաքրքրության, վորով նա առաջին որերը աչքերը լայն բացած գնում եր հեղկումի շենքի կողմը և կումիկ ժպտով դիտում թե ինչ են անում, կամ յերբ գնում նստում եր առաջին ժողովներում ու միտինգներում ու սկանչները սրած ունկնդրում խոսողներին:

Մերկեն շատ եր գնացել քաղաք իր հավերից մի յերկուսին ծախելու, բան ման անելու տան կարիքների համար: Հազար անգամ անցել եր քաղաքի շենքերի մոտով, ակումբի, դպրոցների, ցիբկի, թատրոնի պատուհանների տակից, տեսել եր բուլվարում լբագիր կարդացողների, նայել ե աֆիշաներին, տեսել հազար ու մի քեֆ, զվարճություն, տնտղել ե մազազինների վիարիններին դրած տարրինակ իրերը: Բայց այդքան ժամանակ—իր ամբողջ կյանքը—մտնելով քաղաք, յերբեք, — բայց յերբեք—մի որ, մի ժամ նրա մտքով չի անցել թե դրանից մի փոքրիկ մաս, թատրոնի, կինոյի մի տեսարան, լբագրից մի լուր, ակումբից մի վորեւ գվարճալի բան և վերջապես դպրոցից մի տառ իրեն կարող ե հասնել:

Զարմանալի բան: Մի քոպե չի հարցրել թե ինչ են դրանք, մաքրովն անգամ չի անցել, վոր դրանցից ինքն ել կարող ե բաժին ունենալ: Կատարյալ անգիտություն:

Վոչ իրենց գյուղում դպրոց ե յեղել, վոչ ել ուսումնական մարդ ե նայել այն կողմը: Գյուղ եր իր համար—վոնց վոր դրած եր վայրի դաշտում՝ այնպես ել մնացել վայրի, կորած, իր բախտին: Մարդիկ ծնվում, ապրում, մեռնում—անա յերեք գեպք, վորով բազմազանվում եր այդ գյուղի կյանքը:

Մերկեն շատ եր սիրում հեքիաթ ասողներին: Ողայի, գոմի ջերմեռանդ այցելու՝ սիրում եր լսել օխտը գլխանի դեերի, ջոջի պառավների, մութ ու լուս աշխարհների հեքիաթները: Բայց ե սիրում եր հարցնել գիտակ ծերունիներին թե ինչ ե աշխարհը, լուսինը, աստղերը: Արդյոք կանաչը վոր բնում ե՝ յերկրի քաղը պակասում ե թե՞ ավելանում...

Բայց այդ գոմերից ու ողաներից դուրս՝ ինքն եր ու իր կյանքը՝ մենակ, անուրախ, մոխրագույն, չքավոր:

Յե՛վ Մերկեն չեր մտածում թե արդյոք կան մի այլ կյանք, կլինի՞ իր համար նոր կյանք, կտեսնի՞ վորևե նոր բան, թե այնպես ել կմեռ-

նի, ինչպես իր պապերը, ապուպապերը, ինչպես իր շրջապատի գյուղացիք:

Ահա թե ինչն, յերբ նա լսեց վոր քաղաքից մարդիկ պիտի գան հեղկում կազմելու՝ դուքս թուով տանից դիմավորելու:

Նրան յեկողներից վոչ վոր չնկատեց, բայց նա նկատեց բոլորին և սկսեց անվրեպ հետևել թե ինչ են անելու նոր մարդիկ:

Նոր մարդիկ չքավոր գյուղացի յերիտասարդներին առաջ քաշեցին և սկսեցին նոր կյանքի հիմը դնել:

Մերկեն հետևեց, հետևեց և հանկարծ զարթնեց: Թունդ կպավ Սոբերդային Իշխանության: Հասարակական վորևե ժողով լինեք՝ առաջին ժողովականը նա եր: Ներկայացում դրվեք՝ դեռ մի ժամ առաջ Մերկեն կանկվեք ողայի դրան: Ընտրական պայքարներին Մերկեն մինչև բուկը խրված՝ լողում եր միջին:

Յե՛վ ուրախ եր, ծիծաղում: Մարդ կմեռնեք գյուղում, կպատահեք վոր լուրը կբերեյին Մերկեյին.

— Մերկե, ախր Սոսուր մեռավ, ե, խեղճը:

— Ի՞նչ անեմ. սաղ ըլեմ յես, դու, խալիսը:

Մեռավ՝ կթաղենք:

Բայց ամենից շատ սիրում եր, վոր գյուղում մի նոր բան եյին սկսում: Ինչ կուլի՞ լի-

նի. Թեկուզ ծառատունկի որ: Կգնար իր բաճով պիտոններնքի հետ կփորեր, տնկիները կտնկեր, կերգեր, անեկղոտներ կպատմեր: Պիտոներնքը կծիծաղեյին: Պատահում եր նրանցից վոմանք ել ձեռ կառնեյին Մերկեյին: Չեր նեղանա:

— Ե, ի՞նչ անենք. ջահել են, փասս չունի Ի՞նչս պակասեց:

Խրճիթ ընթերցարանի անխուսափելի հաճախորդն եր: Յերբ կարդում եյին՝ խորին ուշադրութեամբ կապույտ, պստպստան աչքերը կարնկեր ընթերցողի աչքերին և այնպես կենդանի, զմայլանքով կլսեր չինական, հնդկական, ավրուստրիալական բանվորների, գործադուլների, քաղաքացիական կռիվների մասին, այնպես վառ սպասվորութեամբ կհամակվեր այդ ամենով՝ կարծես այդ բոլորը կատարվում ե իրենց գյուղում:

— Ի՞նչ ա ասում... Չան. Չո-Լի՞նը... Վայ, շուն շան վորդի. Հետո...

Հետո ուրիշ մի լուր կգար կինոյի արագութեամբ բաց կաներ մի ուրիշ պատկեր.— Անգլիական ածխահատների գործադուլը: Միևնույն ե, դա ել հետաքրքիր ե, կենսալից, զարմանալի: Յեվ Մերկեն.

— Կհաղթեն. չե՛— հարցնում եր սրտատրոփ խրճիթվար Մադոյանին, վորը բարվոք եր համարում հանգստացնել նրան.

— Հա, իհարկե:

Մերկեյի դրդմամբ շատ բան եր կարգացվում խրճիթում. նրա պատճառով գյուղացիք հաճախ ստիպված եյին իրենց գյուղի շարքացանի, արաքտորի, և այլ խնդիրներից զուրս գալ և լսել նաև աշխարհիս յերեսին պատահած շատ դեպքերի մասին:

Մերկեն գյուղի անհանգիստ տարըն եր:

Տեսնես ի՞նչ եր յերևակայում աշխարհի մասին, ի՞նչպես եր աշխարհը և հիմա ինչ եր զգում, վոր այդքան ազահուլթեամբ վրա եր ընկել իմանալու, անվերջ տեսնելու, հասկանալու: Կարծես ուղղակի գանձ եր բացվել նրա առաջ, և նա շլացած, ազահ նայում եր ու քանդում, քանդում:

Նա հարց եր առլիս լուսնի խավարման, յերկրագնդի շարժումների, գարնան, ձմեռվա, բույսերի, ուրիշ յերկրների մարդկանց մասին: Յեվ խրճիթվար Մադոյանը ինքն ել վարակվեց այդ ծարավի մարդու խուզարկու մտքով, սկսեց հաճուլք զգալ բացատրելում, խոսելում:

Գյուղացիք վոր առաջ հորանջում եյին, յերբեմն ել արտնջում՝ հիմա իրենք ել մի առանձին ճաշակ առան գիտելիքներից:

Մի որ ել լիկկայան գնաց տեսնելու թե վոնց են պարապում:

— Հը՛, Մերկե, կուզեն գրագետ դառնաս, — հարցրեց Մադոյանը կատակով:

— Հեշտ ա, կըլի՛:

— Դժվար չի: Ուզում եմ նստի տեսնասեց, դիտեց՝ ինչպես են հասակավորները գիրկապ անում: Հարցրեց վոնց են կարդում, իմացավ վոր բավական շատ տառեր պիտի ճանաչի, վոր կարգա:

— Լավ, ասաց, — մի ենպես քյասա ձև չկա, յերկու-յերեք տառով կարդանք:

Չե, չկար դժբախտաբար «քյասա» ձևը: Հետ կացավ մեծ ափսոսանքով:

Անձնական կյանք չուներ Մերկեն:

Տունը, իր պառավը, իր սրտը, վոր կիսրարով ցանում էր մի լծկանատերի հետ — նրան չեք գրավում:

Նա դրսի մարդ էր: Դեղամիջի, հասարակության: Այրվում էր ցանկությամբ՝ գործ անել, ոգնել — բայց վոչ ուսում ուներ, վոչ հասակ... Նա ել ուժ էր տալիս ուրիշներին խրախուսելու, առաջ մղելու: Դա էր նրա գործը: Յեվ քիչ բան չեր: Գանձներին նա համոզեց բերեց լիկկայան, գրագետ դարձնել տվեց, համոզեց ժողովներին հաճախել, լսել, իմանալ, սովորել:

— Թող բան սովորեն, մեզ պես մութ չմնան:

Իսկ յերբ մի հրահանգիչ, մի ուսուցիչ, մի կոմյերիտ ճառ էր ասում, յերկար բարակ ունկընդիրներին ման ածում և չեր գտնում բացատրության խոսքը, բանաձևը, — ասենք՝ մի վրասի մասին՝ Մերկեն թրի պես կտրում էր:

— Մինչև սելը չըջի՛ ճամբեն չի դրսավի: Կամ յերբ մեկը զեղծում էր արել և գյուղացիք խոսք եյին անում կոոպերատիվը փակել՝ Մերկեն բանաձևում էր:

— Մի լվի համար կարպետը չեն վառի: Ժողովը կենդանանում էր, և վճիռը կայացվում:

Յերբեմն ել ձանձրալի էր նա — իր անվերջ հարցասիրությամբ, իր միամիտ ցանկությամբ ամեն բան իմանալ: Այնպես վոր Մադոյանը շատ անգամ ել կարճ էր կապում, անգամ ջղայնանում:

Յեվ շատ քչերն էյին մտնում նրա հոգին — տգետ, դարերով չորացրած հոգին, վոր անպատի պես ծարավի էր մտավոր ցողի: Թավար դրի մեջ փակված այդ կենդանի միտքը այսոր տեսել էր պատառվածքը մի նոր առափուտի և մղվում էր դժբա, դժբա, արևերես:

Յե՛վ նրան կոպտաբար յերբեմն կշտամբում եյին.

— Ե՛, դե զահլա՛ տարար:

Լռում եր: Յե՛վ ժպտում: Վոչինչ, կասեն՝ կանցնի:

Մի անգամ նստած եր քարին և մտիկ եր տալիս մարգագետնի վրա մարդանքներ անող պիոններնեքին: Մոտ յեկան մի քանի գյուղացիներ, նստեցին:

Մերկեն թախծալի ձայնով հանկարծ հառաչեց.

— Լս՛վ բաներ կան, Ե, լս՛վ բաներ:

Գյուղացիք նայեցին նրան մի քիչ հեգնությամբ:

— Դու ել ի՛նչ ես գլուխդ կորցրել, տնաշին, հանդիմանեց մի յերիտասաբղ գյուղացի— եղ լավ բաները հո նոր չեն: Վարժապետին հարցրու. ասում ա՛ Ամերիկա մի ամսում քաղաք են շինում, միջին ապրում, հետո քանդում տանում ուրիշ տեղ: Եղ լավ բաները վաղուց են յեղել:

Մերկեն գլուխը տխուր որորեց.

— Ի՛նչ ես ասում... եղել են... շատ էլ: Բայց այ՛շի, մեզնից ո՛վ եր տեսել խրճիթ, գիր, ուսում, թատրոն, շաքացան, տրաքտոր... Ես

աաղիոն, ես հրաշքները: Մեզնից ո՛ւմ են ցույց տվել, յերբ են մարդատեղ դրել:

Ու հառաչում ե՛ աչքերը տխուր հեռուն քցելով.

— Գնում ես խալխի մեջ՝ բան են ասում, բան են անում: Աշխարք չբաղդանի պես վառել են ու ԵԵ, մեջին հազար հրաշքներ են շանց տալիս: Երագում չտեսածներս տեսանք:

Մերկեյի աչքերը վառվում են յերագով լի:

Հետո նորից կրակվելով՝ գլուխը թափ տվեց.

— Ե՛Ե, ափսոս... լս՛վ բաներ արին, շատ լավ բաներ արին, մենակ մի բանում սխալվեցին:

— Սխալվեցին,— հետաքրքիր մտիկ տվին կոմյերիսները...

— Բա՛, մի բանում սխալվեցին, վո՛ր ուշ արին:

— Ի՛նչն ա ուշ, ի՛նչ ես ասում:

— Բա ի՛նչ ա ուշ չի...

Ու ել չի նայում խոսակիցներին, վոր տեսնի թե ինչպես են ժպտում իր այդ խոսքերի վրա: Առարկում են, բայց հուզված ե, չի լսում: Այդ միտքը մեխի պես ցցված ե գլխի մեջ:

Ու տխուր մահոտ աչքերը հեռունները քցած՝ կրկնեց.

— Ծանուցան, շատ ուշացան, շատ, և...
Շուտ պտի սկսեյին:

Մի աշնան յերեկո Մերկեն մեռավ: Մեռավ
ամենահասարակ կերպով: Միայն մի զարմանա-
լի բան պատահեց. նրան թաղելու յեկան պիո-
ներներն ու կոմյերիտները: Թաղեցին քաղա-
քացիական կարգով:

Բավական էլ ծիծաղեցին՝ կրկնելով իր խոս-
քերը:

— Մեռավ՝ մեռավ, յես սաղ ըլիմ, դուք
սաղ ըլիք:

Հետո հէշեցին նրա խոսքը՝ «Ուշացան,
շատ ուշացան»: Ծիծաղեցին բավական:

Այո, Մերկեն չեք նկատել վոր աշխարհը
լցվում է նոր կյանքերով, վորոնց համար իսկի
եւ ուշ չեք, ու դեռ շատ ծիլեր կան, վորոնց
համար դեռ շատ վաղ է...

Հրանտն ուրախ վերադարձավ ամառանո-
ցից:

Աշնանամտի այն ուրախությունը, յերբ
«կյանքն սկսվում է»: Հով սեպտեմբերը, կազ-
դուրիչ գոզը և աշխատալից հետաքրքիր ձմեռը,
վոր սպասում են մարդու:

Ամառանոցում վատ չեք. մինչև անգամ
շատ ուրախ եք: Ամբողջ ամիս ու կեսը զեղեցիկ
նվազի պես անցավ Իլիլիշանի գողարիկ անտառ-
ներում, ուր իր նման ուսանող կոմյերիտ ըն-
կերների հետ, ծառերի տակ, անտառի բացառ-
ներում վազվզում, ու թռչկոտում եյին խենթ
նժույգների պես, կամ բորբոքված վիճում հա-
մալտաբանի, քաղաքի կյանքի և... ամբողջ աշ-
խարհի մասին:

Մի բան միայն ամառանոցում վատ եք:
Չեյին թողնում ընթերցանությամբ պարապել
վոր Հրանտի մասնավոր կրքերից մինն է: Իայց
յերբ ինքն էլ արանք եք գտնում առանձնանա-
լու մի ծառի տակ՝ անտառն այնպես եք նրան
որորում, վոր քնում եք գրքի վրա:

Վերջապես բնությամբ հարբեց, հապեցա՛վ
և վերջը ձանձրույթ զգաց: Քաղաքը բաշտում էր:

Հրանտը ճամբին պատկերացնում էր գա-
լիք աշունն ու ձմեռը: Աշխատանքը համալսա-
քանում, բջիջում, շեֆարկյալ գյուղում, հան-
քային գրադարանում և այս բոլորի հետ իր սի-
րած գրքերը՝ տանը... Հետո վերջապես այնպի-
սի բաներ, վոր ինքն ել չգիտեր թե ինչ, բայց
վորը միշտ հեռուններից ձեռով ե անում, կան-
չում—վոսկեղենիկ ապագան մի՛ յերիտասարդի,
վորին նա քաշում ե մշտահուլզ ծովի նման:

Հրանտին միշտ այնպես ե թվացել, վոր
ինքը քիչ ե աշխատում: Միշտ թվացել ե, վոր
աշխարհը լի յե այնքան ձգտումներով, պարսա-
կանությամբ, կատարելագործությամբ, հրաշք-
ներով, յեռ ու գեռով, և ինքը վոչինչ, դեռ վո-
չինչ չի արել, յետ ե մնացել:

Հենց վոր քրոջ հետ կառքից իջան, մտան
տուն՝ Հրանտն ասաց.

— Դե, շուտ, շուտ, սենյակը մաքրի, սար-
քի յես սկսում եմ աշխատանքներս:

— Սրբի ափր ու պրծմբ, — մտահոգեց քույ-
րը—աշխարք գործ կա, տունը պիտի դուրս
թափեմ:

Հետևյալ առավոտ սկսվեց սենյակների
«դուրս թափելը»:

Հրանտը գնաց համալսարան, ակումբ վո-
րոց, տեսնվեց ընկերների հետ, շրջեց, յեկա՛վ
տուն:

— Դեռ չեմ պրծել:

— Պրծնե՛լ, — հեգնեց քույրը բարկությամբ,
— փոշին աչք ու յերես ե ուտում:

Յե՛վ գլուխը կոխելով թախտի տակ՝ շարու-
նակեց դուրս ածել իրերը: Հրանտը նստեց պա-
տուհանի մոտ, վերցրեց «Նախագարջան կուլ-
տուրան» և սկսեց կարդալ:

Քույրը մոլեգին աշխատում էր և ինքն ի-
րեն քրթնջում: Դա մի չոր ու ցամաք հասա-
կավոր կին ե, բարի, մշտաշարժ, խստագեմե-
ճագուկները շոգեկառքի թևերի պես անդադար
շարժման մեջ եյին: Ավլում էր, սրբում, վերց-
նում, դնում: Նա իր ամբողջ կյանքը նվիրել ե
Հրանտի կյանքի ծառայության: Նրա շնորհիվ ե
Հրանտը տան հոգսից ազատ՝ դրսի կյանքին նը-
վիրվել:

Սենյակը սակայն այլանդակվել ե: Այնքան
իրեր կան դուրս թափած անկյուններից, տախ-
տերի տակից, պատուհաններից, վոր շարժվելու
հնար չկա:

Հրանտի քույրը դեռ պեղում, դուս ե ա-
ծում նոր իրեր ու ինքը մեջը թաղվում:

Յե՛վ վորաեղից ել այսքան իրերը հավաք-

վել՝ մնում են Հրանտի տանը: Ու ինչ անհաշիվ քանակ ու տեսակով, պետքական կահ ու ամանեղեն ե մոռացված, խորթ իրերի հետ լցվել միատեղ:

Բայց, — նայում ե Հրանտը — ինչ արարողություն ե սկսել քույրը, ինչպես ե ապրում նա այդ իրերը: Ինչ ջերմեռանդությամբ ե սարքում իր փոքրիկ խաղաղ տունը: Նա ուրիշ վոչինչ չի նկատում այս տուփից դուրս: Անշարժը, անխախտը սա յե — իսկ աշխարհը յերկրորդական ե, ուրիշինը, անկարևոր բան:

Նայում ե Հրանտը այդ իրերին, վոր իրենց սովորական դիրքերից դուրս գալով, հեանները դուրս են բերել նաև շատ տարրեն, մոռացված իրեր, վոր նրանց սարքված ժամանակ մարդ չի նկատում:

Բզկտված հովանոցը, կարկատնած կոշիկներ, մեխեր, ժանգոտ բանալիներ...

Հնամենի, ծանր կամոզի բաց պրոցններից դուրս են թափվել հին գրքեր, իր մեռած քրոջ յերեխի հագուստները, կոշիկները: Լուսանկարներ են փռվել հատակին: «Հայազգի» պրիստավ Մելիքովը, բեխերը մինչև սկանջները սրած, թևը դցել ե Հրանտի փեսի վզով: Հարբած ժամանակ են նկարվել: Բազմաթիվ հին վաճառականների և այլ «գանազան տեսակ» մարդկանց

արատոց լուսանկարներ, վորոնց տերերը չկան այլևս: Սևացած կաղնե հավանքը, անատամ պառավ բերնի պես սավերը մեջը, կողքին ընկած ե ձվաձև յուղոտ քարը — հնադարյան գործիքի նման: Ինչպես այն փոշոտ յերկանքը, վորի վրա տատը կռացած պատում եր ու կորկոտ անում:

— Հմա մեր տանը խառն ի խուռն իրեր կան, — ժպտաց Հրանտը:

— Հապա ինչ, տոն ե:

Տոն... Բարայր ե՝ վոր գնում կորչում ե անցյալի ուղղությամբ, վորի հազար քունջ ու պուճախում թագնված են իրեր, վորոնց կարգը մեր որերից բունի գնա մինչև նախամարդը:

Յեվ կարծես այդ իրերին ձեռ ե տվել նախամարդը ու հետո ինքն անհետանալով՝ թողել խավարի մեջ: Բրածո կենդանիներ են կարծես, վոր անցյալի մթությունից առյերես յեխնելով՝ նայում են անհեթեթ, ծամածուռ շրթունքներով, և նրանցից բուրում ե մի խորին խոսող հնություն:

Բարայրներն հնությունը...

— Սրանք մի տանեմ արևին փռեմ, հոտը քաշվի — ասում ե Հրանտի քույրը:

Այո, փռիք, — խոսում ե Հրանտը ցրված — բայց ավելի լավ ե՝ կորցրու:

— Ինչո՞ւ:

— Ինչի՞ յեն պետք: Ի՞նչ պիտի անենք:

— Ինչ անենքս ի՞նչ եր...: Ափսոս չե՞, տունս ե, նեղ ընկած տեղը պետք կգա: Անպետք բան կա՝ պնդում ե քույրը՝ ջերմեռանդ սրբելով մի հին մոմակալ:

Ու ինքն իրեն խոսում:

— Ասում ես անպետք: Լավ չե՞ր, մայրիկիս սնդուկը նորոգել տվի, հին գրքերդ ու տետրակներդ մեջը դրինք: Այ, ես հովանոցը շինել կտամ, ելի բան ե:

— Դեն՝ դցի, պլաշչ ունեմ: Հովանոցը ո՞վ ե գործ ածում:

— Ի՞, — ասում ե Հրանտի քույրը և կտորված ժպտում՝ թագցնելով վիրավորանքը — սա Մարոյիս հիշատակն ե:

Մեռած քրոջ...

Հրանտը լեզուն կծում ե: Քույրը շատ եր սիրում հանդուցյալին, Հրանտն ել իհարկե, և հաշվի առնելով քրոջ զգացմունքը, շի ուղում վիրավորել: Բայց ի՞նչ բան ե իրի հետ կապել ամեն ինչ: Յեվ ինչպես կպչուն բան ե այդ իրը, ինչ կպչուն ե նաև իր քույրը: Կուռքի պես պաշտում ե հորը, մորը, բարեկամներին, ծանոթներին — նրանց իրերին:

Յեվ շնորհիվ քրոջ կպչուն բնավորության,

այդ բոլոր իրերը մնացել, տեղ են բռնել: Ծատերը արդեն տղեղ են, տխուր տեսք ունեն, տարտամություն են փչում մարդու հոգուն, ինչպես անա այն տատական անձոռնի կամոզը:

Այդ իրերը՝ շնորհիվ Հրանտի քրոջ ծխական կենցաղի՝ իրենց հատուկ տեղերն ունեն, ու յերբ նրանք կը սարքվեն, կը դրվեն իրենց մշտական, անխախտ, որինական տեղերը, վոր նա մի անգամ որինել, շսխավել, այս տառը ի յե հաստատել ե, այն ժամանակ նրանք կսկսեն մտիկ տալ իրենց համառ աչքերով, ինչպես վոր տարիներ մտիկ են տվել Հրանտին՝ դնելով իրենց կնիքը նրա հոգու վրա: Կը շարունակեն տիրել նրան, գամել նրան:

Յեվ ի՞նչ... իրեր կան, վոր Հրանտի քրոջ համար ել ավելորդ, անպետք են: Վերջապես Հրանտը ինքն ել ունի իր ավելորդ իրերը: Բայց նրանք մնացել են ու մնում են: Ծուլություն, անփութություն:

— Ինչքան ավելորդ են դրանք և ինչպես փչացնում են սենյակի ողը — խոսեց Հրանտը:

«Ինչպես և մեր հոգու սենյակներում ավելորդ իրեր մնում փչացնում են հոգին» — մտածեց Հրանտը և դառնորեն ժպտաց:

Չանձրույթ, սրտնեղություն յեկավ վրանս: Անցյալի փոշին, մանր, աննկատելի փոշին, ներ-

կա շատ ավելորդ փոշիներէ հետ խառն, համբ նստել ե նրա վրա՝ ինչպես հայելու վրա, և յերբ նա մատի ծայրը քսում ե վրան՝ փոշին գծեր ե քաշում, գրեր ե գրում:

Սրանեղած ման ե գալիս Հրանտը և արնտղում չորս կողմը:

Հանկարծ կանգ առավ:

Անկյունում դրած եր իր քահանա պապի գավազանը պղնձե զլխին առաքյալների քանդակով:

— Սա ինչո՞ւ յես պահել, — բարկացած խոսեց նա:

— Ի՞նչը:

— Գավազան ե ի՞նչ ե: Ինչի՞ յե պետք վոր պահել ես:

— Թող մնա, քեզ ի՞նչ ինձ պետք ե, — ասաց քույրը և մի կողմ քաշեց գավազանը:

— Վե՛չ, դե՛սը տուր, հարձակվեց Հրանտը և խլեց գավազանը:

— Ի՞նչ պիտի անես — հարցրեց քույրը վախեցած:

— Դե՛ն գցեմ:

— Վ՛ույ, քոռանամ յես, պապիս հիշատակը...

— Անիծած մե՛ջը, սա ի՞նչ ե, պահել ես, —

գոռաց Հրանտը և գավազանը դնելով ծնկան վրա՝ կոտրեց, տարավ բակը նետեց:

— Ի՞նչ ե անում, ի՞նչ ե անում, — ճչաց քույրը և սարսափած վազեց հետևից, գնաց բակից բերեց կոտրած գավազանը:

— Վա՛խ, տեսա՞ր ինչ արավ, տեսա՞ր ինչ վայրենություն արավ, — մղկտաց քույրը և սկսեց լաց լինել:

Հրանտը սկսեց արագ արագ անցուղարձ անելով ծխել:

— Եղպես ես, միշտ կոպիտ, վայրենի, ի՞նչ եր ուզում քեզից գավազանը, վաթսուն տարվա հիշատակը:

— Թքած մե՛ջը:

— Թուքը յերեսիդ, — ճչաց քույրը գայրացած շեշտով:

— Վերջապես՝ յես չեմ կարող — գոռաց Հրանտը — ընկերներս վոր տեսնեն՝ ի՞նչ կասեն. կը հավատան վոր յես չեմ պահողը:

Այս խոսքերի հետ Հրանտը մոտեցավ մյուս պատուհանին, ուր արկղներ ելին դրած, և հանկարծ նրանց մեջ նկատեց մի նկար, վոր նրան ավելի գայրացրեց:

«Փառք Հայաստանի» նկարը, զարդարված հայ հին թագավորների պատկերներով:

— Սա ինչ բան ե, — գոռաց Հրանտը և դուրս քաշելով նկարը՝ թափով նետեց դեպի շեմքը:

— Գազան յես կտրել, ինչ ես կատղել, — հարձակվելով նկարների վրա՝ ճշաց քույրը:

— Գազա՞ն եմ՝ հեռացիր:

— Կը հեռանամ:

— Բաժանվենք:

— Բաժանվենք, հիմիկվանից շուտը չկա՞, ո՞ւմ ես վախեցնում —, գոռաց քույրն ու վայր դրեց նկարը:

— Թո՛ւ, եսպես կյանքի մեջն ել անիծած, — ասաց Հրանտն ու գլխարկը խլելով դուրս թռավ:

«Թող կորչի ուր ուղում ե, կամ յես կը հեռանամ» — խոսեց ինքն իրեն Հրանտն ու արագ գնաց փողոցով:

«Ի՞նչ քաղքենիություն, վերջապես ի՞նչ դառան գլխիս այդ նկարները»:

Հեռանալով մինչև փողոցի ծայքը, կանգ առավ: Նայեց տան կողմը, վոր տեսնի՝ արդյոք քույրը դուրս չի գալիս:

Քույրը չեք յերևում:

«Կոպիտ եր... բայց ի՞նչ անեմ» — մտածեց Հրանտը:

Նայեց դարձյալ տանը, վոր այժմ ավելի կծկված, փոքրացած եր յերևում, ծիծաղելի մի

տուփ, վոր ծփում ե անուելի ովկիանոսում, վոր այս աշխարհն ե: Ահա այնտեղ, այդ փոքրիկ տուփի մեջ այնքան իրեր կային, իրենց պատմությամբ և համառ ճանխախտությամբ»:

— Վոչինչ, կը հանդատանա — մտածեց քրոջ մասին Հրանտը և անցավ մյուս փողոցը:

«Բայց ի՞նչպես անեմ յես ել... յես ել իմ սկզբունքներն ունեմ» — շարունակեց նա:

Յեվ միաժամանակ զգում եր, վոր ինքն ել իր հերթին տանը մի «իր» ունի, վորից չի բաժանվում, վորի հետ դեռ յերկար պիտի ապրի նա, վորքան ել նա ոտաբ ե, նախապաշարված:

Իր հնապաշտ քույրը, վորը սիրում ե իրան, խնամում և վորը մնացել ե իրեն՝ «հնուց»:

— Այո, պետք ե լսվ թափ տալ իրեն, պինդ ես կպչում իրերը, — մտածեց Հրանտը...

բուժեալ, և վոչ ել բացատրում եր թե ինչ իրավունքով եր զբավում ամբողջ նստարանը: Դիմաց նստարանին ել մի գյուղացի մեկնվել քրենել՝ չեք ուզում վտանքը քաշել տեղ տալու մի ուրիշ գյուղացու, վոր իր տոպրակի ապրանքով բռնում եր նրա վտանքին:

Այս վեճը խլանում եր մյուս կուպեններում տիրող աղմուկից: Այնտեղ ել ուրիշ մարդիկ եյին վիճում տեղերի կամ այլ անհարմարության համար:

Վազոնը դեռ հանգիստ չեր:

Ներս մտավ վազոնի հաղթանդամ կոնդուկտորը՝ շեկ թուլթունի թավ բեխերը շրթունքների վրա կախ:

— Ընկերներ, տոմսերդ, բիլեթ... ասաց նա փափուկ, բարի տենորով:

Ուղևորները միահամուռ վոռնոցով ընկան նրա վրա:

— Սո՛ ինչ կարգ ե, ինչո՞ւ յեն մեր տեղերը բռնում, տեղ տվե՞ք... ինչո՞ւ չեք հոգում... Կոնդուկտորը ձեռը հեղինակավոր ծանրությամբ բարձրացրեց բոլորի բաց բերանների դեմ և շատ հանդիսավոր ընդհատեց:

— Հըլը յավա՛շ, կեցի՞ք. մեկ-մեկ. բան հասկանանք: Տեսնենք ինչ ե եղև:

Լենինակոնցի կնկան.

Շոգեկառքը կոկորդիլոսի պես վտանքը արագ ծուլ ու բաց անելով վազում, քաշ եր տալիս իր մարմինն ու պոչը: Վազոնները դղրդում եյին և Շիրակի քամին փոփոացնում պատուհանների վարագույրները: Յե՛վ դաշտերը հետ հոսելով՝ հեռվում պտույտ գալով, լեռներն առաջ վազելով առաջ եյին բերել մի հսկայական պար, վորի տակտով հեռազրասյունների ցուցամատերը մեկ մեկու հետևից խրվում եյին վազոնների աչքը:

Այնպես ուրախ, գարնանային առավոտ եր, վոր յերգն աննկատելի դուրս եր թռում մարդու բերանից:

Բայց վազոնների մեջ մի փոքր այդպես չեր: Գնացքը Լենինակոնցից նոր եր հեռացել և այդ վիճակում Յերևան մեկնող ուղեւորները դեռ վիճում եյին տեղերի զբավման համար: Մի լենինակոնցի կնիկ ահագին բողջան դրել նստարանի վրա՝ չեք ուզում տեղ զիջել նախկին ուղեւորին, վոր մի բոպեյով գնացել եր

— Բնուրս, ի՞նչ գուզես, վեշշերդ դիր վերի պուկեն, եստեղ պալակաթ չի եղնի:

Հետո գյուղացուն դառնալով.

— Ընկեր ջան, որը ճաշ եղավ. պուսվիդա չե որ վոտներդ երկնցնես պուլկի վրա. յե՛լ, յե՛լ, պասաճիրքին տեղ տու:

Գյուղացին կիսաքուն ճլմկոտաց.

— Ո՞՞Փ, հե՛չ գիրշերս չեմ քնե, բանե խապար եք:

Առաջ գնաց դեպի մյուս կուպեները, ուր աղմուկը սաստկանում եր:

— Հա՛, ի՞նչ ե, ի՞նչ զալապալըդ ե:

Մի գյուղացի կնիկ—չեր իմացվում ի՞նքն եր առաջ տեղը բռնել, թե մյուսները յեկել խցկվել եյին այդ կուպեյում—աղմուկ եր: Տե. դը նեղ եր, և վո՛չ վո՛ր չեր ուզում անցնել մյուս կուպեն: Գորգոռում եյին իրար վրա:

Կոնգուկոտըը սկսեց կարգ հաստատել:

— Գնացեք մեկել կուպեն, տեղ կա:

Չեյին գնում:

— Դու՛ գնա, — դարձավ գյուղացի կնկան:

— Յա՛ս, ընչի՛: Ընձեն հտե գան՝ տե՛ղ զավթեն:

Սկսեցին դավալ: Կոնգուկոտըը սրտնեղեց.

— Կա՛վ, լա՛վ, շաղչին հեքեաթը մի շինեք: Փոխեք տեղերդ:

Յե՛վ գյուղացի կնկան, վո՛ր ամենից բարձր եր ճղավում.—

— Տը սո՛ւս, լա՛վ, ալ իրկան ալելույա պետք չե:

Հետո ձանձրացավ.

— Դու՛ք գիտեք. գուզեք գնացեք, գուզեք սխմվեք: Հըմը կուիվ մի ենեք, կուիվ չի եղնի: Վերջն ել.

— Ատա՛սմ (մարդ), հոգի հանեցիք: Գլուխըս դինդ եղավ:

Ու հեռացավ իր կուպեն:

— Այ ողու՛նեք, լեն աշխարքի մեջ ի՞նչ նեղ կապրեք:

Նստեց: Չնայած այդ վեճին՝ չեր կարողանում լավ նեղանալ, անախորժել:

— Ե՛,— մտածեց նա՝ դառնալով իր տրամադրության և ախորժանքով մտիկ տվեց թեյամանին, վորի յետ շուրը նոր եր վերցրել կայաքանից: Գու՛յնը տվել եր: Գոհաժպիտ աչքերով շոյեց իր պղտոր բաժակը, թեյ աժեց ափսեն— ամեն գործողություն գաս գաս ապրելով իբրև կյանքի մեծ քաղցրություն— հետո շաքարի պուտիկ բեկորը կենսահատիկի պես նետելով բերանը՝ բեխերի փունջը թըջեց ափսեյի թեյի մեջ և փոշոտոցով ներս քաշեց անձկալի հեղուկը: Անբացատրելի յերանություն:

Ապա գրպանից հանեց պատկառելի ծալովի դանակը, բացեց, կոշտ ձեռք մեկնեց կարմիր բոբոնին ու դարձյալ զգալով մեկ մեկ ամեն գործողություն և դրանց մեջ մեծ քաղցրություն՝ սիրով մի ձեղ կտրեց բոբոնից և չոր յեզրը թրջելով թեյի մեջ տաքով բերանը կերավ, թեյն ել վրան խմեց ու հառաչեց.

— Ոխնայ, բաղնիքս արժեք:

Թեյը վերջացրեց և ուզեց մի բոպե նստած մնալ. բայց նրան խթեց անհանգիստ մի բան— առողջությունը, վոր յեռում եր մեջը գինու պես և տրամադրությունը թրթռացնում:

Ու ինչպես ամեն առողջ մարդու մեջ, այնպես ել նրա մեջ ամեն բան՝— չնչին գործողություն, մի անցք, առարկա, թեթև շարժում— հաճույք եր ինքնին, Յեվ նկատելի:

Սրդեն սոսկ ապրելը նրա համար ախորժանք եր: Սրյունը առողջության հետ հոսեցնում եր նրա յերակներում այդ զգացումը:

Գործերն ել լավ եյին յերևի: Բայց ինչ կարող եյին լինել մի կոնզուկտորի գործերը... Թիֆլիսից Ջուլֆա, Ջուլֆայից Թիֆլիզ: Բայց նրա մեջ այնքան անսպառ եր կյանքի ախորժակը, հաճույքը գործ անելու, վոր վազոնին հսկելը, տուսերին նայելը, կայարաններում իջնելը, վագոնում մոմերը վառելը— այս ամենի

մեջ մեծ խորհուրդներ կային նրա համար:

Նա գյուղայի յեր: Յերբ աղքատ, հողազուրկ դառավ՝ հողը վունդեց նրան: Ընկավ յերկաթուղին, և ահա քսան տարի յեր կոնզուկտորի պաշտոն կատարելով՝ սկսել եր արհամարհել հողը, սիրել յերկաթը: Նա իր սերը տվեց յերկաթուղային գործին— գնացքին, կայարաններին՝ դեպոյի բանվորներին, ծառայողներին: Ու մինչ գյուղում, հողի վրա մենակ եր, գուրկ, անհոգ՝ այստեղ յերկաթի վրա ապահով եր՝ զգալով իրեն մի մեծ ընտանիքի անդամ— ամբողջ միության յերկաթուղում և— հետո, ինչպես լսում եր ժողովներում՝ գործարաններն ու ձեռնարկները— բոլորն իր ընտանիքինն եր: Իսկ նրան ուժ եր ներշնչում: Իսկ իր տունն ե, իր անեցիք: Առաջվա մի հատիկ չութի տեղ հիմա բանում ե մի հսկայական գործիք— գնացքը— միշտ սարքին, կարգին, հարյուր-հազարավոր ընկերների ոգնությամբ, վոր այդ մեծ գործիքների վրա աշխատում են, պայքարում, իրար պահում, և ամենքն ապրում են:

Ու մինչ վագոնում նստում են մշտահոգ տխուր, քթները կախ ուղեվորներ, հաճախ նրանց մեջ նեպամաններ, վոր վողջ ճամբին միայն մտածում են թե ինչպես մի մեծ գումար չանթեն այս ինչ ձեռնարկությունից, կամ ինչ-

պես անախորժակ մի մաղձոտ ծառայող, անտարբեր տեսնիկ, մի պեսիմիստ ինժիներ, թերեքս հոգնած, ուղղակի կյանքից դժգոհ մարդիկ սրտնեղում են յերկար ճամբից, և ախորժակները կորցրած՝ ծխում են, ծխում, շտապելով տեղ հասնել, սարքել մի դժվարին կոմբինացիա ավելի շահելու համար, մի կերպ դուրս պրծնել անփուլթ գործի, վնասարարության համար իրենց հետապնդող պատասխանատուությունից, մինչ այդ մարդիկ յերբեք չեն ուրախանում, ձգտելով մի կերպ քշել կյանքի մնացորդը դեպի վոչնչություն ու ներվոտ, մաղձոտ նայում են ժամացույցին ու հորանջում—կոնդուկտորը չգիտի թե ուր պարփակի իր 40 ուլբլիանոց կյանքի ուրախությունը:

Գնացքը կանգնեց հետևյալ կայարանում: Կոնդուկտորը շտապեց իջնել վագոնից: Կայարանը դուրս եր քաշում: Բայց վագոնի դռանը կանգնելու պարտականությունը մեխեց նրան տեղում: Նա ժպտաց՝ նայելով փնջացող մի շոգեմեքենայի կողմը: Այնտեղ նկատել եր մեքենավարի ոգնականին, վոր մեքենայի մեջ ինչվոր մի լծակ եր վորորում ու գորգոռում: Նա քրտնամխել եր:

— Միխակ—ձայն տվեց նրան կոնդուկտորը ուրախ ձայնով:

Մեքենավարի ոգնականը վեր նայեց ու բարկացած ժպտաց:

— Հը, ինչ կա:

— Ի՞նչ ես կրակ կարե, ետ ուր, իմանալդ:

— Թիֆլիզ, պատասխանեց Միխակը այնքան ցած, վոր չեր լսվում: Բայց կոնդուկտորը հասկացավ:

— Գնա, գնա, Սերոբը Սանահին քեզի կըսպասեր:

Կայարանի հերթապահը, վոր գնացքին հանդիպելիս հազիվ եր կոճակները կոճկել՝ շտապ դուրս թռչելով՝ քնատ նայում եր գնացքին:

— Հը, Բարսեղ—մոտեցավ նրան կոնդուկտորը—ինչ ես սմքե, դոշդ դուրս քցե, այ ուղու:

Հերթապահը քնատ քնատ նայեց նրան և հորանջեց:

Կոնդուկտորի հետևից մեկը կոպիտ բզեց:

— Դու ինչ եր յառավոտ կանուխ ձեռք ցկե որթըլադ:

Կոնտուկտորը արագ հեռ նայեց:

Սլաքվարն եր:

— Գլխդ թաղեմ, Մուզոնչ, գլխդ, գիշերս մտել ես: Արի, արի, չայմ խմցնեմ՝ ոսկոներդ բացվին:

— Չայը թարկ եմ երե, արագ կխմեմ:

— Շատ լավ կենես: Տես, Սեթոյին ոյինը չխաղաս:

— Ի՞նչ ե երե:

— Խմել քնեք եք, սեմաֆոռը վեր եք վաքե՛ սաստավը դուս եկավ:

— Չե հա՛:

— Յըպը՛: Իրեն ել դուս երին: Տնաքանուլություն չե՛. դուշմանը չի ենե:

Ու կոնդուկտորը ճլմկոտում ե ուրախ.

— Ոո՛ֆ,—գիշերս հեչ չեմ քնե: Այնպես ե առում այս խոսքերը, ինչպես մի ուրիշը կասեր. «գիշերս շատ լավ քնել եմ»:

Աչքերն ուռել՝ անքնությունից ջերմորեն պսպղում են—բայց դա կոնդուկտորի տաքերքն ե: Կոնդուկտորը չգիտե յերբ ե քնում, յերբ զարթնում: Յերկաթի առողջությունը, վոր բերել ե գյուղից՝ վոչ մի կերպ չի մաշվում:

Գնացքը նորից դուրս յեկավ կայարանից և սկսեց կոկորդիլոսի պես սողալ դաշտի միջով:

Անիվները զբնգում են, վազոնի տակ զընգում ե ինչ վոր մի շղթա, արեը ջերմացնում ե լեռնային ողի սառ հեղուկը—առողջության ըմպելիքը:

Կոնդուկտորը մի անգամ անցուգարձ արավ իր վազոնում, սառուկեց տումսերը, խոսեց սրա նրա հետ և դարձյալ գնաց իր նեղ կուպեն, վոր

նրա համար լայն եք, ինչպես աշխարհը:

Ու մինչ վազոնում քրթմնջում եյին կյանքից արանջող ուղեվորները՝ կոնդուկտորի կուպեյից դուրս եք թռչում նրա առողջության անգուսպ պոռթկումը—ուրախ յերգը:

Նրանք յերեքը մի սրտառուչ յեռյակ եյին հիվանդանոցի այդ բաժնի մի խումբ բանվոր հիվանդների մեջ, վորովհետեւ նրանց մահճակալները իրար կողքի եյին և մեկուսի:

Յերկուսը նրանցից, վոր ապաքինվում եյին արդեն՝ անճոռնի խալածներն հագներնին, անշավար, հողաթափները քսքստացնելով հատակին՝ ման եյին գալիս միջանցքում կամ այլ բաժիններում, այցելում մյուս բանվոր ընկերներին, և նորութուններ, լուրեր բերում յերրորդ հիվանդին, վոր չեր կարողանում ման գալ և նրանցից ավելի յեր սրտնեղում:

Մեկը հապետն եր՝ յերեսունի մոտ մի բանվոր: Մտառ վատ կարել եր սուր գործիքով և ահա մի ամիս ե հիվանդանոցումն եր: Յերկրորդը՝ հացթուխ Գեվոն՝ քառասունի մոտ մի որիզինալ եր, յերկար միբուրը գոգնոցի պես կզակից կախ: Նրա ել ձախ վոտն համարյա ամբողջ այրվել եր կաթսայի յեռ ջրով, վոր վրան եր թափվել փոնից հանելիս: Ախալցխացի յեր-

փնթփնթում եր շարունակ և այնքան լուրջ, վոր ծիծաղ եր շարժում: Նա չեր նկատում այդ ծիծաղը կամ անտեսելով իր մեջ ասում. «բան չունես, թող ծիծաղեն»:

Դեպքեր, պատմութուններ, հեքիաթներ եր պատմում— այն ել բարկացածի պես, վորով ավելի զվարճալի յեր դառնում թե պատմութունը, թե ինքը:

Յերրորդը խաչիկն եր: Սա վերք եր ստացել կոնքի վոսկրում համաշխարհային պատերազմին: Գնդակի վերք եր— վոչ բուժվում եր, վոչ մեոցնում: Բայց դանդաղ սղոցում եր խաչիկի կյանքը, ուտում նրան, տանջում:

Յեւ խաչիկը դառել եր մշտական վիրավոր, հենակներով ապրող դժբախտ արարած:

Վիրավորվելուց հետո նրան տարան Թիֆլիզ, պահեցին մի տարի, ապա բաց թողին, վոր գնա իր գյուղը: Վերքը հանկարծ նորից առաջ յեկավ և պարզվեց վոր դեռ չեր բուժվել: Թարախակալել եր թե ինչ, կրկին անդամհատեցին: Այս անգամ Բագվի հիվանդանոցում: Չոգնեց և այս անդամհատումը:

Այնուհետև խաչիկն սկսեց դեզերել հիվանդանոցից հիվանդանոց՝ իբրև դեղին ճլեքք ընկած ստվեր:

Վերջին տարիներս մի անգամ միայն վեց

ամիս ապրեց գյուղում, իրենց տանը, յեղբոր խնամքի տակ: Բայց յեղբայրն ել չքավոր գյուղացի, ուսողը շատ նեղվեց, սկսեց տրտնջալ: Խաչիկն ել չուզեց ծանրացնել նրա վիճակը, գնաց Յերեվան, մտավ հիվանդանոց, վերջ տալու կամ վերքին կամ իրեն:

Հույս եր տալիս իրեն, բայց...

— Տեսնենք, կլավանա: Յեթե այս յերկու ամիսն ել չլավանա... — առաց խիբուրզն ու սուբ ժպտով նայեց Խաչիկի աչքերին:

Խաչիկը նվաց.

— Ի՞նչ, ելի՞ կտրեք...

— Այո, ելի կկտրենք. ի՞նչ կա վոր: Ուրիշը լայն ժպտաց:

— Ախր, մեռա ե, սրա ձեռին: Վերջ տվեք: Բժիշկը վեր կացավ, ձեռքը դրեց Խաչիկի ուսին և թեթև թակեց.

— Մեռնելը ետքան ել հեշտ չի: Պինդ կաց: Իեզ համար ի՞նչ — Էնքան ես դիմացել...

Ու հեռացավ տարակուսելով. «Իսկապես վննց ե լինելու սրա բանը»:

Չարորակ, համառ, չարագուշակ վերքը շատ կենսունակ դուրս յեկավ: Բուն եր դրել Խաչիկի մարմնի մեջ ու ճանկերը ցցել, մնացել:

Խաչիկի կաշին ու վոսկորն եր մնացել — դառել եր կմախք: Ճիշտ ե՛ շուտ եր նա, դի-

մացկուն, բայց ահա տասերկու տարի վերքի հետ կռիվ տալով՝ դառել եր մաղձոտ նյարդային, նրա սև խաղողի աչքերը թախծալի ցուքեր եր արձակում:

Քիչ եր խոսում Խաչիկը, ավելի ականջ եր դնում: Բայց ունկնդիր աչքերը հանկարծ չովում եյին — կնշանակի Խաչիկը ականջ եր դնում իր վերքին: Ցավում եր, ցավում խոնարհանում, միշտ:

Կապետը կարմիր այտերով, առողջ յերիտասարդ եր՝ նուրբ դիմագծերով: Սև սաթի փայլուն մազեր ուներ, նուրբ ունքեր: Նրա վերքը թեթեւ եր և գեղեցիկ դեմքը փայլում եր մշտական ժպտով: Հեովից յերևում եր նրա մարդարտի առողջ ատամնաշարը, վոր թուխ դեմքին հաճելի կոնտրաստ եր տալիս՝ մատնելով նրա մեղմ ուրախ տրամադրությունը:

Չանգեզուրցի յեր, առաջ Բագվի բանվոր, այժմ Յերեվանի գործարաններից մեկում փականագործ: Գրադեա եր և դիտակ: Նա հիվանդանոցի հիվանդ բանվորների կենտրոնն եր:

Բայց իբրև «դրացի»՝ իր խնամքի տակ եր առել Խաչիկին, մյուս կողմից ել ընկերություն եր անում հացթուխ Գեվոյի հետ՝ նրա լուրջ փնթփնթոցները զվարճալի միջոց համարելով Խաչիկի թախիծն ու իր ձանձրութեամբ փարատե-

լու համար: Բանվորները սիրում էին նրան:

Առավոտը վաղ կնայեր Սաչիկի կողմը.

— Հը, Սաչիկ, զարթնել էս:

— Ո՛վ ա քնել վոր... նվում եր Սաչիկը հաշտված տխրությամբ:

Բուժվող վերքերի ծանր հոտը թունավորում եր ամեն տրամադրություն: Բայց յերբ հասկանալու ուրախ վեր եր թռչում, բաց անում պատուհանը և ողբ աղբրի ջրի պես լցվում եր պատուհանից ներս՝ բանվորներն ըմպում էին ազահությամբ.

— Ո՛խ ան՛, ողորմի հարիկ-մարիկիդ հոգուն— ծոր եր տալիս Գեվոն տափակ ձայնով:

Մահճակալները ճոճում էին և հիվանդները շուռ ու մուռ գալով՝ մեկ-մեկ վեր էին կենում: Կապետն շտապում եր միջանցքը.

— Գնամ տեսնեմ թեյը բերում են:

— Հանձ, մարիֆաթիդ դուրպան, մե խեյրաթմ երե,— կպցնում եր հետեվից հացթուխի Գեվոն:

Կապետը գնում եր և լվացված շառագույն ալյուրը սրբելով առողջության պես ուրախ ներս եր գալիս.

— Սաչիկ, հիմի շուրը կբերեն, լվացվիր վոր թեյը պատրաստ է:

Շուտով սկսվում եր թեյի ուրախ ժամը—

զրույց, ծիծաղ, կյանքի հույս, ապրելու հաճույք...

Յեվ հիվանդանոցի որն սկսվում եր: Բանվորները դուրս էին գալիս միջանցք, վոմանք գնում էին խիրուրգային բաժին՝ վերկապը փոխելու: Հետո՝ ճաշ: Ծաշից հետո պառկում էին հանգստանալու և իրիկնապահին ձայները բարձրացնում: Խոսեցնում էին Գեվոյին և զվարճանում: Խոսեցնողը միշտ «Արարատի» բանվոր Միկիչն եր:

— Չանըմ, չայն ինչո՞ւ ուշացուցին— սըրտնեղում եր Գեվոն:

— Բա դու խի՞ էյիք վռնում հացն ուշացնում,— ձեռ եր առնում Միկիչը:

Հացթուխն աչքերը խիստ չուում եր Միկիչի վրա.

— Ի՞նչ կսե:

— «Ի՞նչ կսե» — միտդ չի, վոնց էյիք մեզ չերկու ժամ հերթ պահել տալով բեզարացնում:

— Վերջն ել ասում թե հաց չկա,— խթում եր մյուս կողմից Բանկոտպի գործակատարը:

Հացթուխը վեր եր նստում տեղից ու բարկությունից կակաղում.

— Մ... ծ... ինչ կըսե... է, ալուր դառնայի, ինձի ուտեյիք: Ալուր չկար, ինչ տայի: Յեվ շրթունքներն ուռցնելով փնչում եր.

— Հիմի մեքենական փուռն՝ եմ. հիմի՞
ինչի՞ չեք ըսե անոթի յենք:

— Հիմի իսկական բանվոր ես— աչքով ե
անում Միկիչը մի հասալավոր մեխանիկի—
եղպես չի, Դավիթ:

— Իհարկե, — կեղծ լըջությամբ հաստա-
տում ե Դավիթը և ունքերի տակով մտիկ տա-
լիս Գեվոյին:

Սա կատարում ե.

— Ծո, մուխ մաքածներ, յեք չեմ եղե բան-
վոր. դուք ձեր մորը փորն եյիք, որ յես խմոր
կշաղվեյի:

Ու յեպիսկոպոսական միրուքը շըջում ե
«Արարատի» Միկիչի կողմը.

— Ի՞նչ կքոքոաս: Այ ողուլ, յես քեզի
պես խմիչք հարբեցողություն չեմ ծախե, յես
հաց եմ ծախե: Իսկական բանվորը յես եմ:

Խիստ նեղացած ե: Բոլորը ծիծաղում են:

Կապետը հաշտեցնելու համար կես լուրջ
բացատրում ե, վոր խմիչքը հիմա առողջական
նպատակներով ե շինվում, և բոլորն ել բան-
վորներ են:

— Ըսածդ հեչ քոռ կապեկիմ կառնեմ— ա-
մենակյանքի բանը հացն ե, չե թե խմիչքը:

«Արարատցին» չի պաշտպանվում:

Բայց հացթուխը միմիայն ոպողիցիա չի:

Նա լավ պատմող ե. Զոռում են վոր պատմի:
Բայց նա զայբացած ե դեռ: Զի խոսում: Հետո
մի քիչ մեղմանում ե, բայց դեռ ելի լուրջ,
վոտաբորիկ, ծալապատիկ նստում ե անկողնի
վրա, միրուքը կախում փորին և չորս կողմը հա-
վաքելով հիվանդներին՝ հեքիաթ ե ասում:

Բոլորը սիրում են նրա լուրջ, բարկացած
տոնը, տափակ վոճը և ինչ վոր եպիքական շեշտը՝

Պատմում ե թե ինչպես յոթ գլխանի դեի
ճանկն ընկած յերկու յեղբայրների կրտսեր
յեղբայրը գալիս գտնում ե սրանց և կռիվ տա-
լիս դեի հետ:

«Ջանըմսըն տղա, քա—անչեց թուրը, մե
հատմ տարավ բերեց ու հը՝— ենպեսմ գարկեց
դեի ճտին՝ գլխը գունդմ թրիքի պես ընկավ
գետին: Ծիծաղում են— վոչինչ, այստեղ թույլ
ե տալիս: Բայց ինքը լուրջ ե:

Հետո բոլորը ցրվում, պառկում են, խոսքը
փոխելով: Կապետը շխախտում ե լրագրերը,
շուռ ու մուռ տալիս և ընկնելով մահճակալին
մեղմաժպիտ նայում ե Թաչիկի կողմը.

— Գիտես ինչ ե յեղել:

— Ինչ ե յեղել— տնքալով կրկնում եք
Թաչիկը և տխուր հետաքրքրությամբ նայում
Կապետի կողմը:

— Վիեննայի բանվորները ընդհարվել են
կառավարության հետ:

— Հո՞, ընդհարվել են—ցավից դեմքը կըծկելով կրկնում ե խաչիկը և շուռ դալիս դեպի նա՝ ականջ դնելով սահայն իբ վերքին:

— Ընդհարվել են,— ձայնը բարձրացնում ե հապետը, վոր մյուսներն ել լսեն,— կրակել են վոստիկանության վրա և կռիվը շարունակվում ե:

— Կհաղթեն:

— Չէ, վոստիկից... կճնշեն նրանց... անպատճառ, — ասում, հաստատում ե հապետը և ժպտում:

Տարորինակ ե: Միթե ուրախ ե, վոր կճնշեն:

— Եդ լավ ա վոր կճնշեն,— ասում ե խաչիկը՝ սուրբ մեշտ իբ ցավի կողմը:

— Ետրվա ճնշելը վոչինչ, վաղը կհաղթեն: Բանն են ե, վոր բանվորներն ակտիվանում են:

Խաչիկն համաձայն ե: Այսինքն հավատում ե հապետին: Վորովհետե շատ ե սիրում հապետին: Յե՞վ սիրում ե նրան, վորովհետե նրա խոսքերի մեջ մի ինչվոր անհասկանալի մխիթարություն ե գտնում:

— Հե՛ջ դուրս չի մտնի— տափակ նկատում ե Գեվոն և աչքերն առաստաղին հառում — պատրաստ չեն՝ կռիվ կենեն, անինչ խելք ե:

— Սա առաջին կռիվներն են: Վերջի կռիվները՝ վերջը,— ծիծաղում ե հապետը: Գեվոն գրգռվում ե.

— Ե՛, եղա՞վ: Դավա՛, արի՛ ես խոսքը կեր: Ու ինքն ե բացատրում:

— Եդպես չե: Առաջ ու առաջ՝ սաղ աչխրքի բանվորները պիտի լավ պատրաստվին: Վերջը յեք կտեսնին որ պատրաստ են, նշան պիտի տան ու վրա տան:

հապետը մի քիչ լըջացնում ե գրույցը՝

— Կովել՝ դե են ա պատրաստվել կնշանակի: Կկովեն կակտիվանան: Մասսան պիտի պատրաստվի մեծ ու փոքր կռիվներով: Իհարկե, վերջերս՝ մինչև մասսաները պատրաստ չլինին հաղթություն չի լինի:

Մի որ ճաշից հետո հապետը ներս մտավ լրագիրը ձեռին և նստելով անկողնի վրա ասաց.

— Յեվրոպական բուրժվազիան պատերազմի յե պատրաստվում:

— Բուրժվազիայի գործն ինչ ա վոր. պատերազմ պիտի անի վոր դուրսը պահի— ասաց ու խալաթն հանելով ընկավ անկողնի մեջ Դավիթը:

— Շան վորդիք են,— մրմուռաց ատամների մեջ «Արարատցին»:

Խաչիկը լսեց և սրտնեղած թե իր վերքի
ցավից և թե այդ խոսքերից՝ վնասաց.

— Տնա՛քանդներ, տնա՛քանդներ... բա եղ-
քան արունը վոր թափեցիք՝ հերիք չի... սո՛ք...

Կապետը պայծառ ժպտով նայեց Խաչիկին.

— Բուրժավազիան ի՞ր արունն ա թափում,
Խաչիկ, վոր բեղարի՞—բուրժավազիան իմ ու քու
արունն ա թափում:

— Ե՛ս անգամ ել կթափի մեր արունը կամ
յեվրոպական բանվորի արունը, այ—սպառնաց
մեկն անկյունից, մի յերթասարդ:

— Կարող եմ, այ տղա, խի՞ չեն կարող,
պրովակացիա չի,—հանգիստ ձևով ասաց բան-
կոպի գործակատարը:

Դավիթը մտայլ ու անտարբեր նայեց, նըս-
տեց նրա կողմը, անխռով շուռ յեկավ մյուս
կողքի վրա և աչքերը լուփեց վոր քնի:

«Ի՛, դրանց հերն ել...»

Մյուսներն ել սկսեցին զրույցին ականջ
դնելով՝ հետզհետե իրենց մտքի հետև ընկնել:

Պատերաճով կարող ե և լինել և չե: Հան-
գիստ պառկած բանվորներից շատի մեջ քնած
մի բան եր պատերազմի յերկյուղը—վնչ իրա-
կան բան, վոր կա և չկա, ինչպես յերկրաշար-
ժը, խոլերը, ժանտախտը—ինչ մտածես այդ
մասին...

Բայց կապետը խոսում եր այդ մասին: Նա
անհանդիստ եր, նա տեսնում եր պատերազմի
դաժան ուրվականը—ահա թե ինչու զգայուն եր
դեպի ամեն մի լուր, վոր պատերազմին եր վե-
րաբերում:

Նայեց Խաչիկին.

— Միամիտ կաց, Խաչիկ, յեվրոպական
բանվորները չեն թողնի...

Գերմանացի, անգլիացի, ամերիկացի, ֆը-
րանսիացի բանվորները... բոլոր բանվորները,
մենք, չենք թողնի պատերազմ:

Խաչիկին ազդում եյին կապետի խոսքերը:
Կապետն այնպես եր պատկերացնում անգլիա-
ցի, ամերիկացի, չին ու հնդիկ և աշխարհի բո-
լոր բանվորներին Խաչիկի առջև, վոր կարծես
սրանք Խաչիկենց գյուղի ախպեր տղերքը լինեն:

— Կհաղթենք, Խաչիկ, կհաղթենք, գարդ մի
անի. վնչ մի բանվոր, վնչ մի գյուղացի չի կը-
վի իմպերիալիստական պատերազմում—հավաս-
տեց կապետը:

— Հն, հն, հն—թեթևացած հատաչեց Խա-
չիկը,—հնարն եղ ա, եղ, ուրիշ հնար չկա:

Բայց կապետը նոթերը կիտեց.

— Մենք նրանց բոլոր պատերազմները կը-
դարձնենք քաղաքացիական պատերազմ և վերջ
կտանք բոլոր պատերազմներին:

Կապետը դուրս նայեց բաց պատուհանից: Միծեռնակները գծված ժխորով յեկան ու սլացան մոտից: Իրիկնահովիտ սկսեց, ողբ դառավ ջինջ հայելի:

Ու մինչ բանվորները կիսաքուն աչքերն առաստաղին՝ իրենց ապաքինման մտքերով հանգըստանում եյին՝ Կապետը Խաչիկին պատմում եր թե վորքան պիտի հեշտանա կյանքը, յերբ ամբողջ աշխարհում հաղթի պրոլետարիատը:

Խաչիկն ահանջ եր դնում: Զերմից պլպլացող նրա աչքերը թափառում եյին Կապետի դեմքին, նրա աչքերի պայծառ խորությանը մեջ և այնտեղ տեսնում ձի ինչ վոր նոր աշխարհի ուրախության դուռ, ուրիշ աշխարհի հույսի պես բան, վոր պահված եր նաև իրեն՝ Խաչիկի համար: Ահա թե ինչ մխիթարություն եր, վոր նա գտել եր Կապետի մեջ: Դա հենց այս բուպեյիս պարզվեց Խաչիկի համար, և նա ուրախացավ:

— Պատերազմ չի լինի, վերավոր չի լինի: Վերավոր կլինի արտադրության պատերազմում բնության դեմ, այն ել կկանխեն, հիվանդանոցների տեղ հանգստյան տներ կլինեն, կմիանա ամբողջ աշխարհի պրոլետարիատը, և բոլորս կդառնանք մի ընտանիք:— Սոցիալիզմ:

— Ա՛խ... և Խաչիկը տխուր նայում ե պա-

տուհանից դուրս, յերկնքի կապուտ անդունդի մեջ:

— Մի տխրի, Խաչիկ, սոցիալիզմը կլինի, պատերազմ չի լինի ել:

Պատերազմի վերջ, սոցիալիզմ—ով չե ով՞ Խաչիկն հավատում ե դրան: Դա Գեվոյի հեքիաթը չի: Դա իրականություն ե—ինչպես Խաչիկի վերքը, վերքի ցավը և ցավով լի կյանքը: Խաչիկն հավատում ե դրան, հավատում ե վերքի բոլոր ցավի ուժով, մեռնող կյանքի բոլոր թախիծով: Ու մինչ մյուս բանվորների համար դա վոչ առոքյա, մեծ հարց ե, հենց Խաչիկի առոքյան, միակ հնարավորը դա յե: Նա հաճախ յերազում ե այդ և թվում ե, յեթե «այդ լինի»՝ նրա ցավերը կդադարեն:

Յեվ իրոք՝ դադարում են կարծես...

Այսպես անց կացան հիվանդների որերը և նրանք հեռոցհեռե ապաքինվեցին:

— Ոո՛Ֆ, մեռանք պառկելով—տրտնջաց հացթուխը—երթանք խմորն ընկնինք:

— Հա, զնանք, աշխատենք—կցեց «Արարատցի»:

— Ափսոս չե՛. աշխատիլը կյանք ե—սլտնեղեց հացթուխը:

Կապետի և մի բանիսի որերն ել հասել եյին: Արդեն դուրս եյին գրվում: Նրանց դեմքին մը-

ապլվեց գործնական լրջությունը, գործի մտահոգությունը: Խախտվեց հիվանդական վիճակում ձեռք բերած սերտությունը:

— Ե, հերիք ա, գնանք աշխատենք, — ասաց Կապետը և նստեց մահճակալին:

Հետևյալ որը պետք է մեկնեյին բանվորները:

— Պետք ա աշխատեն — մրմնջաց Խաչիկը տխրությամբ:

«Աշխատեն» — նրա համար՝ ապրես, վայելես կյանքը:

Յեթե Խաչիկն էլ կարողանար աշխատել, մկանները տաքացնել, պզալ սրտի առողջ բախլը...

Վերտեղից: Դա նրա համար այնքան անհասանելի թանգ բան էր — աշխատել...

Յերեկոն արտակարգ էր: Ուրախ՝ գնացող բանվորների համար, տխուր՝ մնացողներին:

Թեյ խմեցին: Հատուկտոր խոսեցին: Արդեն դրսի մարդկանց վաղվա խոսակցություններ:

Այս անգամ վաղ պառկեցին քնելու: Քնեցին բոլորը անխռով, հուսալից:

Կապետն էլ լքագիբը ծոցից դրեց բարձի

տակ ու մեջքի վրա պառկեց քնեց Խաչիկի կողքի մահճակալին:

Յեվ անա կես գիշեր է: Հանգիստ շնչում են բանվորները: Միայն Խաչիկն է արթուն: Նստել է անկողնի վրա և թախծոտ աչքերը հանել պատուհանին: Մտածում է: Միշտ միևնույնը:

Փոքրուց բատրակ էր ուրիշի դրանը: Անթիվ անգամ կտրել են նրա վարձը, ծեծել, կիսաքաղց պահել: Տարիներ համբերել է, վոր մի դուռ բացվի: Բայց վոչ մի դուռ չբացվեց: Մեծացավ ու չորացավ այդպես էլ ուրիշի դրանը: Հետո ուրիշի պատերազմ, ուրիշի համար վերք, և անա աստիճանի շարունակ հիվանդությունից տուն, տնից հիվանդանոց՝ քաշում է ուրիշի պատերազմի պատիժը և սպասում, վոր մի որ լուսանա իր համար: Որը չի լուսանալու: Խաչիկն զգում է այդ: Մանավանդ գիշերները: Մեծ ուրախություն էր նրա համար Կապետը — նա էլ գնում է վաղը:

Բաց պատուհանի սառը աչքի մեջ, յերկնքի հեռու, կապույտ անապատից մի պլպլան աստղիկ աչքով է անում Խաչիկին: Ժպտում է իր տարրինակ, հավերժական ժպտով, վորից տխրում է Խաչիկը: Աստղի կյանքը — նրա մահըն է, նա զգում է այդ: Սոցիալիզմից բաժին

չի հասնելու իրեն, ինչքան կուզի թող հավատաս Տխրում ե, տխրում, բայց հետն ել զգում ե, վոր սոցիալիզմից մի բան հասնում ե իրան— հավատը, վոր պիտի սոցիալիզմ լինի: Յեթե իբ համար լավ չի լինելու, ուրիշները համար լինելու յե. բայց հո աշխարհը լավ պիտի լինի՝ յերբ ինքը կգնա աշխարհից և կլինի միշտ լավ, միշտ լավ:

Դա ել լավ ե,— դա ել թեթևությունն ե Խաչիկի համար:

— Խաչիկ, չե՞ս քնել,— հարցնում ե Կապետը մի բոպե գարթնելով, կիսաքուն:

— Յավում ա, Կապետ ջան:

— Պառկի, տաքացրու, կանցնի— մոմում ե Կապետը և քնի տխրածակով շուռ գալիս մըյուս կողքին՝ քնում:

Խաչիկը լսում ե հրան, պառկում: Իհարկե ցավը չի անցնում: Նա կոնքի մեջն ե, մըմնջում ե շարունակ, արթուն ե շարունակ: Բայց Կապետի մի ջերմ խոսքը տաքացնում ե Խաչիկի սառչող սիրտը: Նա աչքերը կպցնում ե և արթուն՝ մտածում մինչև լուսաբաց: Վերջը միայն մի քիչ թմրում ե, նիրհում:

Առավոտյան, բոլոր գնացողները վոաքի վրա եյին: Գնացին հագան իրենց կյանքի շորերը, և շորերի հետ ել փոխվեցին: Ել չեյին խո-

սում հիվանդների հետ, այլ իրար հետ, այն ել կցկտուր:

— Այ տղա եդ շանվորդին չեկավ:

— Չեկավ վոտով կգնանք, թքած մեջը:

Խաչիկի հետ չխոսեցին:

Միայն Կապետը մոտեցավ, պինդ բռնեց Խաչիկի ձեռը: Բան եր ուզում ասել՝ դուրս չեկավ: Ուժգին սեղմեց Խաչիկի մոմի դալուկ ձեռը և այսքան ասաց.

— Պինդ կաց, Խաչիկ, կըլի, լավ կըլի...

Ու դուրս գնաց ուրախության պես:

Ն Ա Ր Գ Ի Զ Ը

Նա ընտրվեց գյուղխորհրդի անդամ. գնաց մինչև խորհուրդների Հայաստանյան համագումար:

Նա՛ Նարզիզը:

Յերեսունի մոտ մաշված մի կին եր նա՛ մտրակի ճկուն մարմնով, թախծալի ժպտի ցուքերը խոշոր սև աչքերում:

Համագումարի նախորդակին նա ճամբա ընկավ Յերևան իրենց հարեան Սոսոյի սայլով, վոր մի քանի գյուղացիների հետ գնում եր քաղաք:

Սոսոն հաստ շրթունքներով շվացրեց մի յեղանակ, աչքերը ճամբին զցեց, հետո գլուխն որորեց և ասաց ինքնիրան.

— Կնանիք զոռում են, հա...

Նարզիզը բատրակի կին եր: Յերբ նրան պատգամավոր եյին ընտրում՝ ամուսինը ամոթխած ժպտով հետ նայեց իր ընկերներին.

— Այ տղա, ձեռ քաշեք: Նարզիզն ինչ կարա անի:

— Նարզիզը սարը շուռ կտա: Եդ քու բանը չի— ձայն տվին բատրակներն ու ծափահարեցին:

— Դուք եք իմանում,— ձեռը թափ տվեց ամուսինը,— խելքս չի կտրում...

— Ընկեր Նարզիզ, ընկեր Նարզիզ...

— Լնվ, լնվ, քվեարկում եմ: Ովքեր համաձայն են...

Բոլորի ձեռքերը քամու պես փչեցին դեպի վեր:

Ամուսինն ել ձեռը բարձրացրեց:

Յեկ ահա Նարզիզը Յերևանումն ե: Տեղավորվել ե նոր հյուրանոցում և դուքսը զրոսնում ե:

Արովյան փողոցով մարդկային բազմություն ե հոսում: Փնջվում են, քանդվում, խումբ խումբ, մենակ, անցնում անտարբեր, անուշադիր, շատերը քթերը կախ:

Այդ բազմության մեջ աննկատ անցնում ե Նարզիզը ածուխի ժպտաը աչքերի մեջ, արեվոտ դեմքը շրջելով շենքից շենք: Մեկ մեկ դիտում ե խանութները, քյոսքերը, ցուցանակները, կանգնում ե վիտրինների առջև: Վոչ վոք այնքան բաներ չի նկատում, վորքան Նարզիզը: Վոչ վոք չգիտե ինչ մեծ հաճուք ե այրվում նրա սրտի մեջ չնչին առարկաներն անգամ դիտելիս: Վնրքան վճիտ են այն նիկելի թեյաման:

ները, սառցի ծաղիկները նման ապակեղենը, կտորեղենների գունագեղ ջրվեժները վիտրիններում վերից վար: Բոլորը փայլուն, շքեղ, ժրպտուն: Ո՛վ է ասում թե դրանք հասարակ իրեր են: Դրանց բոլորի մեջ ժպիտ կա—կանչ՝ դեպի նոր կյանքը, դեպի ապագան:

Նարգիզն ապրում է, ապրում այդ բոլորը մեկ մեկ, շոշափող գագուժով, ֆիզիքական ախորժանքով: Յեվ այնքան խորն է այդ գագուժը, այդ իրերի կենդանի տպավորությունը, վոր նա խանդաղատվում է:

Ախր Նարգիզը նոր է կյանք դուրս յեկել: Նա նոր է սովորել գրել-կարդալ և արագ մտավ կյանքի ջրապտույտը, և ահա ագահություն մը ծծում է կյանքի, իրերի հաճույքը: Վերադարձավ հյուրանոց:

Շենքի կամարների օեղոնանսը դիպավ նրա ականջին: Այդ ձայնի մեջ կա մի նորալեզու բառ, վոր Նարգիզի հետ խոսում է նոր կենցաղի հրաշալիքներից: Վեր գնացող սանդուխները տանում են վոչ թե մաքուր սենյակներ, այլ կավիճային կամարների մի ճերմակ աշխարհ: Այնտեղ վերևը պատգամավոր կանանց սենյակ եյին հասկացրել: Նարգիզը որվա ուրախություններով հարբած ներս մտավ:

Նրա դիմացն յելավ հեռավոր գավառներից

մեկի պատգամավորունի Սավգյուլը, մի ճակատով, գալում կնիկ, գյուղխորհրդի նախագահ:

— Հը՛, ո՛ւր եյիր, աղջի՛, ի՛նչ ես շատ թրև գալի:

— Կնկա եյի ման գալի, վոր մարդիս պըսակեմ:

Իրդուհիները վրթկացին: Իսկ թրքուհիները թարգմանեղ տալով նրա ասածը՝ կես լուրջ կես կատակ ասացին:

— Գտի, գտի, մի մի հատ ել մեզ համար:

Յերեկոյան բոլորը գնացին համագումար:

Մանեկով թատրոնի շենքից ներս՝ Նարգիզը գնաց շքեց ցուցահանդեսը, ուր դրած երյերկրի բոլոր արդյունաբերության արգասիքը. կաշիներ՝ գույնգույն, փայլուն. ծխախոտ, տեքստիլի նախշուն կտորեղենը, մարմար, սապոն, արթիկտուֆ, յերկաթեղեն, բամբակ...

Ապա խոնված բազմության արանքով սահեց ներս: Պատգամավորները ձեփ եյին տվել սրահը, վոր գոռում եր նրանց մոլտոցից: Նարգիզը ներս մտավ ու նստեց:

Բեմը լցվեց: Համագումարը բացվեց ինտերնացիոնալի թնդյունով, վոր արձակեց կարմիր բանակային որկեստը պատշգամբից: Հետո լավեց նորընտիր նախագահություն անունները և մինչ Նարգիզը ուշքի կգար՝ ինչ վոր ծափե-

րի մի մրրիկ թոցրեց նրան բեմ: Ծափերի կար-
կուտի մեջ նստեց կարմիր սեղանի հետև և իր
շուրջը տեսավ բանվոր գյուղացի տղամարդիկ,
թուրք ու յեզդիլի կանայք:

Բեմը շառագունել էր արյունոտ արշալույ-
սի պես. այնտեղ հրդեհվում էին դրոշները
վառ վաքագույրներն ու սեղանը կարմիր ծած-
կոցով:

Պատշգամից շողշողացին շեփորների կրակ-
ները, հետո սրահում ելեքաբական կարմիր
լույսերի մեջ պայծառ որվա պես հոսեցին կի-
նոյի լուսարձակները:

Ներս մտավ Անդրժողկոմխորհի նախագահը
և սրահում պայթեց վորոտալի ծափահարու-
թյունը: Բանակայինները շեփորեցին վողջույ-
նը, վոր ծափերի ուռանների մրբկի մեջ ճայ-
թում էին:

Տրա՛—տա՛, տրա՛—տա՛...

Տրա՛—տա՛, տրա՛—տա՛...

Ու բեմի, սրահի, դրոշների այս կարմիր
բոցերի մեջ Անդրժողկոմխորհի նախագահը խո-
սում է համաշխարհային հրդեհի մասին:

Այս ամենը տեսնում, լսում է Նարգիզը և
ժպտում ինչպես համեստ ծաղիկ, վոր դուրս է
յեկել արևերես: Կարմիր թաշկինակը գլխին:

Գիտե՞ նա թե ինչ հրդեհի մեջ է այժմ...

Ժպտում է Նարգիզը, իսկ նրա շուրջը կար-
միր վաքագույրների հրդեհի մեջ դրոշների բո-
ցերը ժպտում են մի ուրիշ դաժանատեսիլ ժը-
պլիտով: Կայծակն է ցուում նրանց մեջ, գալար-
վում մեծ փոթորիկը, վոր պայթելու յե ամբողջ
աշխարհի գլխին:

„Հ Ե Ր Մ Ե Ս“

Հրատարակչության հրատարակություններ

Գ Ե Ղ Ա Ր Վ Ե Ս Տ Ա Կ Ա Ն

1. ՍՏ. ԶՈՐՅԱՆ.—Քրդաբանի Աղջեկը	50 կ.
2. » » Հեղկոմի նախագահը	40 »
3. ՄԻՔ. ՄԱՆՎԵՆՅԱՆ.—Ժամանակակից Մելոդրամ	60 »
4. » » Քործադուլ պիես	25 »
5. » » Մի գլխավոր պատմություն	40 »
6. ԴԵՐ. ԴԵՄԻՐՉՅԱՆ.—Ժամոթներ, ժողովածու	40 »
7. » » Նրանց ժպիտը, ժողովածու	70 »
8. ՍՏ. ԶՈՐՅԱՆ.—Քրդաբանի Աղջեկը	30 »
9. ԱՎ. ԻՄԱՀԱԿՅԱՆ.—Աբու-Լալա Մահարի կազմած 1 ր.	80 »
10. » » Համբերանքի չիբուխը	40 »
11. ԿԱՐԵՆ ՄԻՔԱՅԵՆՅԱՆ.—Քույրերի կոնիլը 1 ր.	50 »

Մ Ա Ն Կ Ա Կ Ա Ն

12. ՍՏ. ԶՈՐՅԱՆ.—Ելերարական Լամպը (պատկերազ.)	35 »
13. ՍՏ. ԶՈՐՅԱՆ.—Քրդաբանի Աղջեկը (Փոխադրութ.)—Քրդերի յերազը, գունատիպ	75 »
14. ՄԻՔ. ԶԱՐԱՅՅԱՆ.—Մարեից, բնագիտական գրույց (պատկերազարդ)	40 »

Ռ Ի Ս Ո Ւ Մ Ն Ա Ս Ի Ր Ա Կ Ա Ն

15. ՍՏ. ԶՈՐՅԱՆ.—Քրդաբանի Աղջեկը	50 »
16. ՍՏ. ԶՈՐՅԱՆ.—Քրդաբանի Աղջեկը —Золото в схемах простого воспроизводства (очерк по теории воспроизводства) 1 ր.	50 к
17. Г. В. БЕБУТОВ.—Л. Н. Толстой и Хаджи-Мурат	50 к
18. ԱՄՈՒՍԵՆՈՒԹՅԱՆ, ԸՆՏԱՆԻՔԻ և ԽՆԱՄԱԿԱՂՈՒԹՅԱՆ ՆՈՐ ՈՐԵՆՔԸ (ՀՍԽՀ Արդժողկոմատի մասշտիբ պարզաբանություն)	70 »

ԳԻՆԵ 70 ԿՈՊ.

Դերնիկ Դեմիրճյան

Ի x u l ы б k a

Книгоиздательство „Гермес“
Эривань, ул. Маркса 29.

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0332504

2 + 922